

STRUKOVNO UDRUŽENJE SEKTORA BEZBEDNOSTI

NORMALIZACIJE ODNOSA NA BALKANU, PROLIFERACIJSKE KRIZE NA BLISKOM ISTOKU I BEZBEDNOSNI IZAZOVI

- Zbornik radova Četvrte generacije stažista -

Dr Marina Kostić Šulejić (ur.)

Beograd, 2024. godine

Izdavač
STRUKOVNO UDRUŽENJE SEKTORA BEZBEDNOSTI

Za Izdavača
Dejan Milutinović

Urednik
Dr Marina Kostić Šulejić

Sekretar
Uroš Aćimović

ODRICANJE ODGOVORNOSTI: Svaki autor je odgovoran za celokupnu sadržinu teksta rada. Strukovno udruženje sektora bezbednosti nema odgovornost za autentičnost radova niti su stavovi izneti u njima mišljenje Udruženja. U slučaju povrede autorstva ili neke druge primedbe na konkretne radove autori samostalno odgovaraju.

REČ UREDNIKA

Program stažiranja Strukovnog udruženja sektora bezbednosti (SUSB) pokrenut je 2020. godine sa ciljem okupljanja studenata svih nivoa studija koji se bave međunarodnim odnosima i bezbednošću i doprinesa njihovoj edukaciji i ohrabrenju da se upuste u proces istraživanja i iz različitih uglova sagledaju pitanja od interesa.

Četvrta generacija stažista Strukovnog udruženja sektora bezbednosti je bila naša najbrojnija generacija koju su činili studenti svih nivoa studija sa Fakulteta političkih nauka, Fakulteta bezbednosti i Fakulteta za diplomatiju i bezbednost. Čak devetnaest polaznika stažiranja bilo je uključeno u niz predavanja, skupova i diskusija na najaktuelnije teme savremenih međunarodnih odnosa. Ove godine naši stažisti su imali prilike da se bolje upoznaju sa pitanjima ratova u Ukrajini i na Bliskom istoku i perspektivama za mir, iranskim pogledom na Bliski istok, poslom ambasadora, odnosom Turske i Evropske unije, demokratskom i civilnom kontrolom sektora bezbednosti kao i nemačkom spoljnom i bezbednosnom politikom. U realizaciji ovih aktivnosti posebnu zahvalnost dugujemo dr Vladimiru Trapari i dr Slobodanu Jankoviću sa Instituta za međunarodnu politiku i privredu, dr Miadu Nakhavaliju uredniku podkasta Middle East Analitika, dr Marianu Karagiozovu sa Instituta za balkanske studije Bugarske akademije nauka, ambasadoru Dušanu Spasojeviću, dr Luki Glušcu sa Instituta za filozofiju i društvenu teoriju, dr Vladimiru Filipoviću iz Narodne skupštine Republike Srbije i dr Ognjenu Pribičeviću sa Instituta društvenih nauka. Takođe, budući da se nakon pandemije korona virusa program stažiranja prvi put realizovao uživo, on ne bi bio moguć na tako visokom nivou bez podrške Visoke škole EDUKA i Fakulteta za diplomatiju i bezbednost, zbog čega im se posebno zahvaljujemo.

Stožisti su ove godine obradili niz zanimljivih i aktuelnih tema a pred vama su završni radovi većine njih. Dostizanje pravde na Balkanu, bezbednosni izazovi a posebno proces normalizacije odnosa Beograda i Prištine kao i evolucija vojske jednostrano proglašene republike Kosovo bili su tema prve grupe istraživanja. U drugoj grupi istraživali su se procesi proliferacije oružja za masovno uništenje na Bliskom istoku posebno slučaj Irana i mogućnosti reagovanja Izraela primenom takozvane Beginove doktrine. Na kraju, deo stažista bavio se pitanjima unutrašnje bezbednosti a u Zborniku možete pročitati posebno izazove demokratske i civilne kontrole oružanih snaga u Srbiji i osvrt na energetska bezbednost u kontekstu rata u Ukrajini od 2022. godine.

Verujemo da će i ova generacija sa sobom poneti pozitivna iskustva angažovanja u Strukovnom udruženju sektora bezbednosti i da će im stečena znanja i veštine koristiti i u daljem toku studiranja i radu. Radujemo se unapred novim generacijama stažista i mogućnostima da i dalje okupljamo izuzetne studente i istraživače, predavače i partnere na ostvarivanju zajedničkih ciljeva.

U Beogradu, 15.2.2024. godine

Dr Marina Kostić Šulejić

SADRŽAJ

I BALKAN

Postkonfliktni odnosi i pitanje sukobljavanja i normalizacije odnosa Beograda i Prištine

1. Jefimija Gavrilović
POSTKONFLIKTNI BALKAN: INSTRUMENTI STABILIZACIJE I NJIHOVA DOSADAŠNJA EFEKTIVNOST 4
2. Milica Stojanović
EVOLUCIJA KOSOVSkih SNAGA BEZBEDNOSTI - OD KOSOVSkog ZAŠTITNOG KORPUSA DO „ VOJSKE KOSOVA “ 10
3. Nikola Mitić
NORMALIZACIJA ODNOSA BEOGRADA I PRIŠTINE: OD BRISELSKOG DO OHRIDSKOG SPORAZUMA..... 18
4. Dušan Dragojević
BEZBEDNOSNI IZAZOVI NA ZAPADNOM BALKANU: TREND I PERSPEKTIVE (ESEJ)..... 24

II BLISKI ISTOK

Proliferacijske dileme i odgovori

5. Anja Stefanović
BLISKI ISTOK IZMEĐU PROLIFERACIJSKE KRIZE I ZONE SLOBODNE OD NUKLEARNOG I DRUGOG ORUŽJA ZA MASOVNO UNIŠTENJE 27
6. Hana Pollak
BEGINOVA DOKTRINA – POREKLO, PRIMENA I PERSPEKTIVE 33
7. Aleksa Bujanja
IRANSKE OBAVEŠTAJNE SLUŽBE (OSVRT) 38

III IZAZOVI BEZBEDNOSTI

Demokratska i civilna kontrola oružanih snaga, energetska bezbednost

8. Petar Kuveljić
DEMOKRATSKA I CIVILNA KONTROLA ORUŽANIH SNAGA: SLUČAJ SRBIJA 41
9. Jana Ilieva
UTICAJ RATA U UKRAJINI NA EVROPSKU ENERGETSKU BEZBEDNOST (ESEJ) 48

I

BALKAN – POSTKONFLIKTNI ODNOSI I PITANJE SUKOBLJAVANJA I NORMALIZACIJE BEOGRADA I PRIŠTINE

POSTKONFLIKTNI BALKAN: INSTRUMENTI STABILIZACIJE I NJIHOVA DOSADAŠNJA EFEKTIVNOST

Jefimija GAVRILOVIĆ¹

Apstrakt: *Predmet ovog rada je predstavljanje raznovrsnih politika pomirenja kao instrumente stabilizacije i njihova efektivnost na području postkonfliktnog Balkana. U radu se tvrdi da postoje dve vrste politika pomirenja koje su se primenjivale na bivšem prostoru SFRJ i kritičkom argumentacijom je, konsultovanjem relevantnih dokumenata i akademskih radova, empirijski ukazano na doprinos ovih politika. Politika zaborava i politika suočavanja sa prošlošću (pomirenje putem restorativne i retributivne pravde) nisu dovele do stvaranja postkonfliktnog konsenzusa i premošćavanja podela između sukobljenih strana, već do suprostavljena tumačenja prošlosti i događaja koji su se desili tokom sukoba. Rad zaključuje da bivše sukobljene strane na području postkonfliktnog Balkana tri decenije nakon ratnih dešavanja nisu u stanju da prihvate odgovornost za rešavanje nastalih problem, što ukazuje da stabilizacioni instrumenati nisu efikasni, a ni efektivni.*

Ključne reči: *postkonfliktni Balkan, politika pomirenja, politika zaborava, politika suočavanja sa prošlošću, restorativna pravda, retributivna pravda, postkonfliktni konsenzus.*

Uvod

„Politika je rat nastavljen drugim sredstvima“ - Mišel Fuko²

Postkonfliktni Balkan prema teoretičarima kopenhaške škole, Buzanu i Veveru, je regionalni bezbednosni potkompleks u sastavu Evrope koja predstavlja zasebni regionalni bezbednosni kompleks (Ejdus 2017, 91). Koncept regionalni bezbednosni kompleks možemo definisati kao „skup jedinica čiji su glavni procesi složene sekuritizacije i desekuritizacije toliko međusobno povezani da se njihovi bezbednosni problemi ne mogu analizirati ili rešavati odvojeno jedan od drugog“ (Buzan and Wæver 2003, 491). Povezivanje Balkana u ovakav potkompleks proizašlo je nakon sukoba devedesetih godina i izgradnje mira putem raznovrsnih politika pomirenja, koji su doveli do pojave da se međusobno usko povezani bezbednosni problemi postjugoslovenskih država ne mogu rešavati izolovano. Jugoslovenski ratovi su izazvali dezintegraciju i kolaps države, stvorili nove granice, ostavljajući 140 000 žrtava i oko 4 miliona izbeglica i interno raseljenih lica u regionu (Bešić i Džuverović 2020, 459; International Center for Transitional Justice 2009). Zbog ovakvih posledica rata politike pomirenja i sam proces pomirenja, koji traje već tri decenija, ima značajnu ulogu u ponovnom uspostavljanju veza između sukobljenih strana i rešavanju bezbednosnih problema. Ovaj rad će kritičkom argumentacijom ukazati na raznovrsne politike pomirenja kao instrumente stabilizacije i njihovu dosadašnju efektivnost na području postkonfliktnog Balkana.

Pomirenje je proces premošćivanja podela između bivših sukobljenih strana s ciljem postizanja postkonfliktnog konsenzusa tako što bi se račistilo sa onim što se desilo u prošlosti (Džuverović 2021, 159-160). Politike pomirenja se mogu razvrstati na dve najznačajnije: politiku zaborava i politiku suočavanja sa prošlošću, a ova druga se može podeliti na pomirenje

¹ Studentkinja osnovnih akademskih studija: modul međunarodna politika, Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu

² Mišel Fuko - Treba Braniti Društvo - predavanje 17. Mart 1976., College de France.

putem retributivne pravde i pomirenje putem restorativne pravde. Sva tri pristupa su primenjivana kao instrumenti stabilizacije na postjugoslovenskom području, najviše korišćen mehanizam je pomirenje putem retributivne pravde dopunjen radom komisije za pomirenje (restorativni mehanizmi) i politikom zaborava (Ibid., 160-162). Cilj ovih politika je razvijanje poverenja, rešavanje konflikta i trauma, iskazivanje međusobnog prihvatanja i uvažavanja bivših sukobljenih strana, ali i razumevanje potreba i interesa druge strane (Adamović, Gvozdanović i Kovačić 2018, 10-12). Međutim, dovodi se u pitanje ostvarenje navedenih ciljeva i efektivnost stabilizacionih instrumenata korišćenih na našem području.

Politika zaborava

Politika zaborava se zasniva na ideji da se zločini koji su počinjeni bolje prepuste zaboravu od strane žrtava i države, pogotovo ako se oko njih ne može postići postkonfliktni konsenzus (Džuverović 2021, 160). Međutim, aktivno zaboravljanje dovodi do privida da je sadašnjost jasno odvojena od prošlosti i time smanjuje mogućnost prepoznavanja veličine i prirode posledica konflikta, nerešenih trauma i suštinsko nerazumevanje potreba i interesa bivših strana u sukobu (Nakarada 2016, 20). Veliki broj primera sprovođenja ovakve politike postoji na postkonfliktnom području Balkana.

Sve strane u jugoslovenskim sukobima bile su željne stvaranja sopstvene nacionalne države, zaokupirane procesom demokratske tranzicije i izgradnje nacionalnog identiteta. Međutim, ovaj proces je vođen tako da se na pomirenje sa drugim stranama gleda sa prezirom, nepoverenjem, nametanjem retorika političkih partija koje su se suprotstavljale inicijativama za pomirenje i time nastojale da zaborave učinjene zločine (Bešić i Džuverović 2020, 460-461). U svim postjugoslovenskim državama postoji epidemija poricanja zločina koji su načinjeni u ratovima devedesetih – „u Srbiji su organizovane huškačke kampanje protiv ljudi koji su želeli da obeleže godišnjicu zločina u Srebrenici, u Bosni i Hercegovini se davanje pomena srpskim žrtvama iz okoline Bratunca nazivalo političkom provokacijom, u Hrvatskoj se odigravao vukovarski pogrom ćiriličnog pisma i jubilarne proslave vojne akcije „Oluja“ bez ikakvog pokajanja za nerasvetljena ubistva civila iz tog perioda, dok se u Autonomnoj Pokrajini Kosovo i Metohija odvijalo otvoreno sabotiranje procesa osnivanja Specijalnog suda za ratne zločine OVK“ (Beljinac 2016, 166). Ovo nam pokazuje da svaka strana u sukobu želi sebe da prikaže kao žrtvu i insistira na prikazivanju štete koja je njima nanesena u ratnom periodu, dok sa druge strane propagiraju politiku zaborava kada je reč o zločinima i šteti koje su one nanele drugima u sukobu.

Crna Gora se može smatrati posebnim slučajem, pogotovo u pogledu da je država u regionu koja najviše insistira na pomirenje putem politike zaborava. Političke elite, ali i zvanične institucije negiraju prošlost i sistematski odbijaju da se bave njome, ili to čine na površan način. Oni pokušavaju da „stvore lažnu sliku Crne Gore kao 'oaze mira'“, dok zahteve za integraciju bivših boraca ignorišu (Bešić i Džuverović 2020, 465).

Takođe, moguće je svojevrsno sprovođenje politike zaborava i nesuočavanje sa prošlošću putem obrazovnog sistema. U školama se površno obrađuju događaji iz novije istorije, dotičući se opštih mesta. Generacije rođene posle ratnih sukoba o njima saznaju u kući, društvu, iz medija putem narativa koji se propagira, a to dovodi do pojave nepostojanja objektivnih, tačnih informacija i do suštinskog nerazumevanja u dovoljnoj meri dešavanja tokom tog perioda i posledica do kojih su ona dovela. (Gačanica 2016, 194) Danas se sve više kritikuje ovakva politika pomirenja kao vid instrumenta stabilizacije, zato što ne doprinosi otvaranju dijaloga i društvene debate već može dovesti do još većeg udaljavanja bivših sukobljenih strana i na kraju do narušavanja bezbednosti postkonfliktnog regiona.

Politika suočavanja sa prošlošću

Značaj politike suočavanja sa prošlošću kao ključnog instrumenta stabilizacije naglasio je Nenad Dimitrijević (2003, 66) sledećim tvrdnjama:

„Suočavanje sa prošlošću razumem kao proces koji doprinosi 1) moralnom, političkom i pravnom distanciranju od zločina prethodnog režima, 2) uspostavljanju i stabilizovanju novog demokratskog legitimiteta, 3) uspostavljanju osnova civilne normalnosti i pravednog društva nakon perioda varvarizma”.

Ova politika pomirenja se može podeliti u dve podvrste: pomirenje putem retributivne pravde i pomirenje putem restorativne pravde. retributivna pravda teži kažnjavanju zločinca i time dostizanju pravde za žrtvu, dok se restorativna pravda usredsređuje na isceljivanje, odnosno opraštanje zločincu za nedela od strane žrtve (Bjelaković 2003, 263). Cilj ovih stabilizacionih instrumenata, čiji predmet su događaji iz prošlosti, jeste stvaranje postkonfliktnog konsenzusa i drugačije budućnosti (Dimitrijević 2003, 66).

Retributivna pravda

Pomirenje putem retributivne pravde je pristup koji akcenat stavlja na pravno kažnjavanje počinioca zločina kako bi se time zadovoljila pravda u ime žrtava. U tu svrhu obrazuju se posebni sudovi, kako međunarodni tako i nacionalni, pred kojim se vrše suđenja onima koji su osumnjičeni za zločine. (Džuverović 2021, 160-161) Ovu funkciju u slučaju ratnih sukoba u Jugoslaviji vršili su za to posebno obrazovani međunarodni sud – Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju i nacionalni sudovi za ratne zločine, a osnovano je i Specijalno tužilaštvo za zločine počinjene na Kosovu (Ibid., 161). Međunarodna zajednica je insistirala na pomirenje putem retributivne pravde zato što bi se kroz sudske postupke utvrdile činjenice i istine o zločinima na ovom području i time bi se bivše sukobljene strane suočile sa prošlošću. Međutim, rezultati ovakvih dvodecenijskih poduhvata nisu doveli do pomirenja zbog postojanja suprotstavljenih sećanja i perspektiva na ratne događaje tako da svaka strana u sukobu ima svoju istinu (Bešić i Džuverović 2020, 459-463).

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju je osnovan 1993. godine od strane Saveta bezbednosti UN-a, sa zadatkom da kažnjava one koji su počinili zločine i da zastraši jugoslovensku političku elitu kako bi ih naterao da razmotre svoj način vođenja građanskog rata (Bjelaković 2003, 262). Pristalice ovog stamilizacionog mehanizma smatraju da je uspeh demokrtizacije povezan sa prihvatanjem saradnje sa Haškim tribunalom, međutim sud ne bi trebalo da „bude marker u testovima demokratije“, već da pomogne državama da deluju u okviru pravnih normi (Ibid., 259-263). Presude Tribunala su nepopularne, ne prihvata ih javno mnjenje, a sve zbog efikasne propagande koju vode političke elite, koje su učestvovalе posredno ili neposredno u ratnim sukobima, i mediji koji su pod uticajem ovih elita (Dimitrijević 2001, 72). Umesto da se tužilac kritikuje zbog političkog načina biranja lica za optuživanje i postupanjem u skladu sa naredbama velikih sila, bivše sukobljene strane tvrde da je Tribunal antisrpski/antihrvatski i insistiraju na suprotstavljena sećanja i svoje istine ratnih događaja (Ibid., 72).

Retributivna pravda kao instrument stabilizacije zapravo je dovela do pojave da svaka strana želi da nametne svoju viziju prošlosti i istine kao jedinu legitimnu. Dakle, sve postjugoslovenske države su se obavezale na poštovanje međunarodnih presuda, ali vlade država ignorišu i prećutkuju sudski utvrđene činjenice koje ne podržavaju „nacionalne istine“, i u javnom diskursu favorizuju korišćenje konfliktnih narativa, koji podstiču netrpeljivost jednih prema drugima. U tim istinama svaka strana sebe predstavlja kao „mučenika“, sopstvene ciljeve i delovanja kao opravdane, a ciljeve i delovanje drugih strana kao osvajačke, zločinačke i nepravedne (Beljinac 2016, 166-167). Politička elita je najviše podrivala pomirenje

poricanjem ratnih zločina njene države i insistirala na potrebe prethodnog izvinjenja bivših neprijatelja za nedela, obeštećenje za žrtve i uništene imovine, prihvatanje odgovornosti za ratne zločine i finansijsku restituciju ratne štete (Petričušić and Blondel 2012, 3). Ovakvu retoriku političke strukture koriste za vlastite svrhe i preko medija, koji su pod direktnim uticajem političkih elita, stalno održavaju svoju verziju prošlosti živom i suprotstavljenu drugim stranama (Gačanica 2016, 196-197). Dakle, mediji danas imaju veoma važnu ulogu za održavanje nametnute verzije prošlosti od strane političkih elita i povećanju netrpeljivosti i neslaganja među bivše sukobljenih strana.

Postojanje i dalje velikog broja suprotstavljenih tumačenja prošlosti nam ukazuje da retributivni mehanizmi nisu dovoljni da bi došlo do pomirenja i utvrđivanja jedne istine o zločinima, zato što se proces pomirenja ne odvija samo u sudnici već zavisi od konteksta u kojima su donete presude. Postoje percepcije da su međunarodni i nacionalni sudovi često u svojoj sudskoj praksi selektivni, a donekle i politički kontroverzni. (Adamović, Gvozdanović i Kovačić 2018, 13) Ovaj stabilizacioni instrument stavlja akcenat na pravednom kažnjavanju, a ne na koji način može doći do postkonfliktnog konsenzusa, ponovnog uspostavljanja dijaloga i opraštanja između strana.

Restorativna pravda

Politika suočavanja sa prošlošću putem restorativne pravde je pristup koji favorizuje „istinu namesto pravde i teži oprost namesto kažnjavanju“, a konačan ishod je suočavanje zločinca i žrtve gde dolazi do oprosta od strane žrtve i njene zajednice, što omogućava suživot bivših sukobljenih strana (Džuverović 2021, 161). Uključuje aktivan i promišljen rad na dijalogu, doprinosi stvaranju pouzdanih institucija koje će dovesti do izgradnje pomirenja i ozdravljenju veza i međuljudskih odnosa na postkonfliktnom području (Adamović, Gvozdanović i Kovačić 2018, 14). Restorativni mehanizmi koji su primenjeni na postkonfliktnom Balkanu su stvaranje Jugoslovenske komisije za istinu i pomirenje i Regionale komisije za utvrđivanje činjenica o žrtvama i ratnim zločinima (REKOM), međutim efektivnost ovih komisija je upitna.

Jugoslovenska komisija za istinu i pomirenje osnovana je dekretom predsednika savezne države 2001. godine sa ciljem da se suoči sa istinom o sukobima u SFRJ i doprinese pomirenju među državama naslednicama (Ilić 2005, 54-64). Međutim, komisija je bila neaktivna i izbegavala da se bavi ozbiljnim pitanjima rata, kao što su kršenje ljudskih prava, kršenje pravila i običaja rata i zločinima koji su počinjeni tokom rata, već se bavila razotkrivanjem uzroka sukoba (Ibid., 65-67). Ovo je dovelo do neuspeha komisije, zato što nije imala precizno definisan delokrug i način rada (Dimitrijević 2003, 80). Pretvorena je u instituciju za proučavanje savremene istorije koju čine ugledne ličnosti i 2003. godine prestala je s radom bez ikakvog zvaničnog dokumenta o tome (Ilić 2005, 66-67; Dimitrijević 2003, 80). Dakle, ova komisija nije značajno doprinela pomirenju i predstavlja neefektivan instrument stabilizacije.

REKOM je komisija (civilnog društva) osnovana 2006. godine koja ima za cilj da utvrdi zločine i druga teška kršenja ljudskih prava u periodu od 1. januara 1991. do 31. decembra 2001. godine (REKOM mreža pomirenja, 2023). Višegodišnja saradnja komisije i vlada država podtkonfliktnog Balkana prekinuta je „odustajanjem Hrvatske od regionalnog pristupa u suočavanju s prošlošću“, članovi Predsedništva BiH samtraju da je „komisija prevaziđen mehanizam kazivanja istine“, Republika Srbija od nastanka komisije nije saradivala s njom, zbog toga što se ova država zalaže za stav „da nema pomirenja na temelju sudskih činjenica i nasleđa Haškog tribunala koje zastupa REKOM“ (Ibid.). Iako je REKOM imala za ideju da postane međudržavna komisija koju čine postjugoslovenske države (Ibid.), zapravo je došlo do odbijanja tih država na saradnju i odbijanje da se kolektivno suoče s prošlošću.

Gore navedene komisije su trebalo da ukažu ko je krivac, a ko žrtva i time pružiti priliku da žrtva oprost kako bi se omogućio relativni mir i sprečio da se konflikt jedne generacije prenese na naredne (Dimitrijević 2001, 69). Ovaj mehanizam je mnogo efikasniji od retributivne pravde, odnosno uloga komisija za pomirenje nije da vode istragu i saslušanja, već da dovedu do pronalaženja moralno ispravnih i politički realnih odgovora za istorijski kontekst koji pokušavaju da uspostave postkonfliktni konsenzus (Bjelaković 2003, 263; Dimitrijević 2003, 69). Međutim, komisije koje su delovale na prostoru postkonfliktnog Balkana nisu izvršile ove funkcije što zbog toga što nisu bile ovlašćene za takvo delovanje, a većim delom zbog toga što postjugoslovenske države nisu bile spremne da međusobno saraduju kao bi se kolektivno suočile sa prošlošću i time preuzele svaka od njih individualnu odgovornost za učinjena nedela i zločine.

Zaključak

U ovom radu prikazana je problematika i dosadašnja efektivnosti politika pomirenja kao instrumente stabilizacije na postkonfliktnom području Balkana. Rad je ukratko objasnio šta je politika pomirenja, koje vrste postoje i na koji način su primenjene na postjugoslovenskom području. Uvidela sam da instrumenti stabilizacije nisu efektivni niti efikasni, zato što nisu doveli do postkonfliktnog konsenzusa i premošćavanja podela između bivših sukobljenih strana. Politika zaborava je dovela do pojave novih generacija koje dobijaju površne i često netačne informacije o ovom periodu istorije; retributivna pravda je osporavana od strane političkih elita kao antidržavna i time dovodeći do stvaranja „više istina“ o ratnim događajima; a restorativna pravda nije bila primenjena u suštinskom smislu njenog postojanja, već su se po uzoru na nju stvarale institucije koje se nisu bavile politikom pomirenja putem opraštanja zločina od strane žrtve, nego drugim sporednim problemima. Navedeno nam ukazuje na nesposobnost postkonfliktnih država Balkana da se skoro tri decenija nakon sukoba suoče sa prošlošću, da nisu u stanju da prihvate odgovornost za rešavanje nastalih problema, odnosno nesposobnost da se razumeju i uoče stvarni problemi, kako od strane političke elite tako i od strane javnog mnjenja (Ilić 2005, 55). Postavlja se pitanje da li će postkonfliktna Balkanske države u budućnosti prihvatiti odgovornost za načinjene zločine i posle dugotrajnog perioda postići postkonfliktni konsenzus? Da li će bezbednosni problem, koji postoje zbog neozbiljnog pristupa u sprovođenju politika pomirenja, dovesti do razvijanja nebezbednog okruženja podložnog ponovnom izbijanju sukoba?

Bibliografija:

- Adamović, Mirjana, Gvozdanić, Anja, i Kovačić Marko. 2018. *Proces pomirenja na Zapadnom Balkanu i u Turskoj: Kvalitativna studija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Beljinac, Nikola. 2016. „Patriotizam i suočavanje sa prošlošću: od samoobmanjujućeg ka samopreispitujućem patriotizmu“. U: *Interpretacije jugoslovenskih sukoba i njihove posledice: između suštinskog neslaganja i dijaloga*, uredili: Goran Tepšić, Radmila Nakarada i Nemanja Džuverović, 159-175. Beograd: Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu i Forum Ziviler Friedensdienst e.V.
- Bešić, Miloš i Džuverović, Nemanja. 2020. „How many truths are there? Reconciliation and agonistic dialogue in the former Yugoslavia“. *Southeast European and Black Sea Studies*, 20 (3): 455-472.
- Bjelaković, Nebojša. 2003. „Koju vrstu pravde primeniti u postjugoslovenskim državama“. *Reč*, 70 (16): 257-264.

- Buzan, Barry, and Ole Wæver. 2004. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dimitrijević, Nenad. 2003. „Suočavanje s lošom prošlošću: Treba li Srbiji i Crnoj Gori komisija za istinu“. *Reč* 71 (17): 65-83.
- Dimitrijević, Vojin. 2001. „Izgledi za utvrđivanje istine i postizanje pomirenja u Srbiji“. *Reč* 62 (8): 69-74.
- Džuverović, Nemanja. 2021. *Studije mira: sukob, mir i razvoj*. Beograd: Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu.
- Dokumen. 2023. „Mišel Fuko - Treba Braniti Društvo - predavanje 17. Mart 1976.“. College de France. Pristupljeno 2023. <https://dokumen.tips/documents/michel-foucault-misel-fuko-treba-braniti-drustvo-predavanje-17-mart.html?page=1>.
- Ejdus, Filip. 2017. *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*. Beograd: Službeni glasnik.
- Gaćanica, Lejla. 2016. „Izgubljeni u prevodu: poslijeratne generacije između interpretacije rata i interpretacije mira“. U: *Interpretacije jugoslovenskih sukoba i njihove posledice: između suštinskog neslaganja i dijaloga*, uredili: Goran Tepšić, Radmila Nakarada i Nemanja Džuverović, 192-213. Beograd: Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu i Forum Ziviler Friedensdienst e.V.
- Ilić, Dejan. 2005. „Jugoslovenska komisija za istinu i pomirenje“. *Reč* 73 (19): 53-79.
- International Center for Transitional Justice. 2009. „Transitional Justice in the Former Yugoslavia“. Pristupljeno 17. decembra 2023. <https://www.ictj.org/publication/transitional-justice-former-yugoslavia/>.
- Nakarada, Radmila. 2016. „Uvodno izlaganje: tumačenja problema raspada SFRJ“. U: *Interpretacije jugoslovenskih sukoba i njihove posledice: između suštinskog neslaganja i dijaloga*, uredili: Goran Tepšić, Radmila Nakarada i Nemanja Džuverović, 17-23. Beograd: Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu i Forum Ziviler Friedensdienst e.V.
- Petričušić, Antonija and Cyril Blondel. 2012. „Introduction - Reconciliation in the Western Balkans: New Perspectives and Proposals“ *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 11 (4): 1-6.
- REKOM mreža pomirenja. 2023. Pristupljeno 21. decembra 2023. <https://www.recom.link/>.

POST-CONFLICT BALKANS: STABILIZATION INSTRUMENTS AND THEIR CURRENT EFFECTIVENESS

Jefimija GAVRILOVIĆ

Abstract: *The subject of this paper is the presentation of diverse reconciliation policies as instruments of stabilization and their effectiveness in the post-conflict Balkans. The paper argues that there are two types of reconciliation policies that have been applied in the former Yugoslavia, and through critical analysis, consultation of relevant documents, and academic works, it empirically points out the contributions of these policies. Policies of forgetting and policies of facing the past (reconciliation through restorative and retributive justice) have not led to the creation of post-conflict consensus and the bridging of divisions between conflicting parties but rather to conflicting interpretations of the past and events that occurred during the conflict. The paper concludes that the former conflicting parties in the post-conflict Balkans three decades after the war are unable to take responsibility for resolving the resulting problems, indicating that stabilization instruments are neither efficient nor effective.*

Keywords: *post-conflict Balkans, reconciliation policy, policy of forgetting, policy of facing the past, restorative justice, retributive justice, post-conflict consensus.*

EVOLUCIJA KOSOVSKIH SNAGA BEZBEDNOSTI – OD KOSOVSKOG ZAŠTITNOG KORPUSA DO „VOJSKE KOSOVA“

Milica STOJANOVIĆ¹

Apstrakt: *Kosovske snage bezbednosti, veoma važan pojam po bezbednost naše zemlje i naroda, tako i težak. Ono što ih najviše odlikuje, a što nam stvara izazov je to što vrlo dobro brinu o svoji⁴m podacima i ne dozvoljavaju bilo kakvo namerno ili slučajno oticanje. Tema nalaže da se podaci prikupe otvorenim izvorima. Baš zbog te stroge tajnosti i težine jezika čak i pored sajtova za prevođenje, bilo je teško pronaći bitne informacije o ovoj formaciji tzv. Republike Kosovo. Srećom, živimo u eri vrlo razvijene tehnologije gde možemo saznati mnogo od nezavisnih medija i reportera. Obradiću nastanak i istorijski razvoj, organizacijsko-formacijsku strukturu Kosovskih snaga bezbednosti, naoružanje i opremu koje poseduju u svom sastavu i tok modernizacije. Skupština takozvane Republike Kosovo je 2018. godine izglasala stvaranje Vojske Kosova, s obzirom da to nije prihvaćeno od strane Republike Srbije, formaciju oružanih snaga mi nazivamo Kosovske snage bezbednosti.*

Ključne reči: *Kosovske snage bezbednosti, Kosovski zaštitni korpus, Oslobođilačka vojska Kosova, rezolucija 1244, Vojno-tehnički sporazum u Kumanovu, naoružanje, organizacijsko-formacijska struktura.*

Uvod

Pre svega, važno je naglasiti da na osnovu Rezolucije SB UN 1244 (UNMIK 1999), donete 1999. godine i vojno-tehničkog sporazuma u Kumanovu, takođe potpisanog 1999. privremenim institucijama u Prištini je zabranjeno da imaju organizovanu oružanu formaciju koja predstavlja vojnu formaciju. Upravo ovi sporazumi su prekršeni, ne samo od strane privremenih institucija u Prištini (2008. stvaranjem Kosovskih snaga bezbednosti), već i od strane zemalja NATO alijanse koje potpomažu razvoju upravo ove formacije, kako modernim oružjem, tako i učestvovanjem u međunarodnim vežbama sa pripadnicima Kosovskih snaga bezbednosni. U nastavku ću obraditi kratku istoriju nastanka tzv. Vojske Kosova.

Nastanak Kosovskih snaga bezbednosti

Prva organizovana oružana formacija, koja se sastojala isključivo od Albanaca sa Kosova i Metohije (u nastavku KiM), bila je Oslobođilačka vojska Kosova. Oslobođilačka vojska Kosova je osnovana 1994. godine, ali se u javnost pojavila tek 1996. godine. Osnivač i lider OVK je bio Adem Jašari, on je ubijen marta 1998. godine u sukobu sa srpskom policijom u svojoj kući. Oslobođilačka vojska Kosova je imala oko 3000 naoružanih vojnika i oko 7000 naoružanih pristalica i podržavaoca. Smrt Adema Jašarija je podigla moral Albanaca sa Kosova i Metohije te su u leto 1998. godine imali oko 25 hiljada pripadnika, a pod svojom kontrolom su držali čak 40% Kosova i Metohije (Mijalković i Gaćinović 2008). Novi komandant bio je Hašim Tači.

Oslobođilačka vojska Kosova se vodila svakodnevnim terorističkim napadima što usmerenih prema Vojsci Jugoslavije i srpskoj policiji tako i prema civilnom nealbanskom

¹ Student osnovnih akademskih studija Fakulteta bezbednosti Univerziteta u Beogradu.

stanovništvu. Cilj organizacije koju je i Stejt Department proglasio terorističkom bio je nezavisnost AP Kosovo i Metohija, pripajanje sa Albanijom radi stvaranja „Velike Albanije“ i proterivanje svih nealbanskih, a naročito srpskih stanovnika sa teritorije (Bissett 2003).

Pored dijasporske organizacije Kosovskog narodnog pokreta, finansirali su se prodajom psihoaktivnih supstanci, belim robljem, prodajom organa i svim oblicima kriminala (Mijalković i Gaćinović 2008, 176; *Radio Slobodna Evropa* 2023).

Završetkom zločinačke NATO agresije na SRJ i dolaskom mirovnih snaga na Kosovo i Metohiju, međunarodna zajednica je u želji da stvori bezbedno i mirno okruženje na Kosovu transformisala Oslobođilačku vojsku Kosova u Kosovski zaštitni korpus (u daljem tekstu KZK). Cilj i zadaci KZK bili su održavanje reda i mira na Kosovu, pomoć civilnom stanovništvu u slučaju prirodnih nepogoda, čišćenje minskih polja postavljenih tokom rata kao i obnova zajednica. Specijalni izaslanik za status Kosova Marti Ahtisari je podneo Prištini i Beogradu dokument koji je predviđao raspuštanje KZK i stvaranje nove bezbednosne organizacije, danas poznate kao Kosovske snage bezbednosti, sa pretenzijom za transformisanje u Vojsku Kosova (Becić 2012). Kosovske snage bezbednosti, na albanskom „Forcës ë Sigurisë së Kosoves“ (Forcës ë Sigurisë së Kosoves n.d.), osnovane su 21. januara 2009. godine.

Namena

Prema definiciji nastaloj posle transformacije KSB u Vojsku Kosova, predložena nacrtom zakona (Insajder 2018) Kosovske snage bezbednosti su profesionalne, multietničke, lako naoružane i uniformisane bezbednosne snage koje su podložne demokratskoj civilnoj kontroli. Predsednik tzv. Republike Kosovo Vjosa Osmani je ujedno i vrhovni komandant KSB-a. Njena naređenja usmerena ka KSB-u sprovode se kroz premijera i ministra odbrane Ejupa Maćedoncija.

Zadaci

Prema Zakonu o Kosovskim bezbednosnim snagama (Insajder 2018), njihova misija je da sprovodi operacije odgovora na krize na Kosovu i u inostranstvu, operacije civilne zaštite na Kosovu, kao i pomoć civilnim vlastima u reagovanju na prirodne katastrofe i druge vanredne situacije. To uključuje i operacije potrage i spasavanja, otklanjanje eksplozivnih naprava, kontrola i čišćenje opasnih materija, gašenje požara, kao i druge zadatke humanitarne pomoći. Kako oni navode, KSB predstavlja i štiti sve narode Kosova. Kosovske snage bezbednosti su dizajnirane i pripremljene da ispunjavaju druge bezbednosne funkcije koje nisu prikladne za policiju ili druge agencije za sprovođenje zakona. Misije i zadaci im se ne razlikuju u mnogo tome od naših.

Misije i zadaci KSB-a su:

1. Zaštita suvereniteta i teritorijalnog integriteta Republike Kosovo
 - 1.1. Odvratanje od oružanog sukoba
 - 1.2. Odbrana teritorije
 - 1.3. Odbrana vazdušnog prostora
2. Vojna podrška civilnim vlastima
 - 2.1. Pomoć civilnim vlastima u suprotstavljanju unutrašnjem ugrožavanju bezbednosti, terorizmu, separatizmu i organizovanom kriminalu
 - 2.2. Pomoć civilnim vlastima u slučaju prirodnih nepogoda, tehničko- tehnoloških i drugih nesreća
3. Učešće u međunarodnim operacijama
 - 3.1. Učešće u međunarodnoj vojnoj saradnji

3.2. Učešće u multinacionalnim operacijama

Sa ovakvim misijama i zadacima koje ima gotovo svaka vojska možemo zaključiti da KSB to zapravo i jesu, jedino što ih je u kraćem periodu razlikovalo jeste oružanje, ali kasnijim pojačanim naoružavanjem, donacijama, kupovinom, KSB mogu da pariraju mnogim oružanim snagama, jedini problem u njihovom sve većem naoružavanju je regionalna kontrola koju ova oružana formacija nema.

Uređenje i struktura Kosovskih bezbednosnih snaga

Prema izmenjenom Zakonu o Kosovskim snagama bezbednosti (Insajder 2022) sledi da:

1. KBS deluje na celoj teritoriji Republike Kosovo putem jedinstvenog lanca komandovanja;
2. KBS se sastoji od aktivnog profesionalnog osoblja, rezervnog sastava, pitomaca, regruta i civilnog osoblja;
3. Struktura i broj pripadnika aktivnog i rezervnog sastava KBS-a utvrđuju se na osnovu Strateškog pregleda sektora bezbednosti i prema državnim potrebama koje utvrđuje Vlada Republike Kosovo;
4. KBS je organizovan u štab, komande i jedinice: Generalštab, Komanda kopnenih snaga; Komanda nacionalne garde, Komanda logistike, Komanda doktrine i obuke;
5. Jedinice KBS-a su podeljene na vidove i rodove i vojno-profesionalne specijalnosti. Ministar odbrane, na predlog KOMKBS-a, donosi odluku i utvrđuje vojnoprofesionalne specijalnosti;
6. U sastavu Generalštaba deluje Jedinica za specijalne operacije;
7. U okviru Kosovskih bezbednosnih snaga funkcioniše Centar univerzitetskih studija/Akademija odbrane koju akredituje nadležni organi vlasti Republike Kosovo;
8. Komandant KBS-a, u skladu sa operativnim potrebama i zahtevima, je ovlašćen da formira operativne grupe;
9. Rezervni sastav KBS-a uređuje se posebnim zakonom;
10. Predsednik Republike Kosovo, na predlog ministra odbrane i KOMKBS-a, imenuje kasarne, jedinice, škole i institucije KBS-a.

Sastav

Kosovske snage bezbednosti imaju 4.884 vojnika u aktivnom sastavu, od kog 8,52 procenata čine pripadnice ženskog pola, dok im rezervni sastav čini oko 3000 vojnika. Procenjuje se da sposobnih za vojnu službu (od 15 do 49 godina) imaju oko 950 hiljada.

Prema planovima za 2024. planira se povećanje broja ljudi na 5.479 (Radić 2023).

Kosovske snage bezbednosti ne čine samo Albanci, već u svom sastavu imaju i nacionalne manjine (Zëri 2017), od kojih su najznačajnije:

Turci- 49 pripadnika;

Srbi- 45 pripadnika;

Bošnjaci- 43 pripadnika;

Aškalije- 30 pripadnika;

Egipćani- 14 pripadnika;

Hrvati- 3 pripadnika;

Romi- 3 pripadnika;

Goranci- 1 pripadnik i

Nemci- 1 pripadnik.

U maju 2014. godine, tadašnja kosovska predsednica Atifete Jahjaga obavestila je Savet bezbednosti Ujedinjenih Nacija da devet posto pripadnika KSB-a dolaze iz nacionalnih manjina.

Ono što je interesantno je to da su do juna 2018. godine, Srbi činili najveću nacionalnu manjinu u KSB-u, čak njih 137. Međutim, zbog raznih pretnji, pritiska i ucena je njih 40 napustilo KSB. Ministar KSB-a Rustem Beriša je izjavio da su ti pripadnici bili pod pritiskom zvaničnog Beograda i da su dobijali ucene i pretnje što je kršilo njihova osnovna ljudska prava (Ibid). I danas imamo pripadnike KSB -a srpske nacionalnosti koji, kako oni navode, nemaju probleme i želja im je bila da budu pripadnici Kosovskih snaga bezbednosti.

Činovi

Zanimljivo kod Kosovskih snaga bezbednost je to da su imali sopstvene činove (Ibid), dok se nisu započeli potpunu modernizaciju po NATO standardima. Upravo to dokazuje koliko oni žele da budu slični i bliski sa Sjedinjenim Američkim Državama i njihovom vojskom.

Tok modernizacije

Kosovske snage bezbednosti iz dana u dan napreduju u vojnom smislu i često dobijaju savremenije naoružanje i opremu od zemalja članica NATO pakta. Takođe, sa njim učestvuju u vežbama i obukama.

Na zasedanju skupštine tzv. Kosova, u decembru 2018. donet je plan o transformaciji Kosovskih snaga bezbednosti u tzv. Vojsku Kosova u periodu od deset godina, a usvojena su i tri zakona o Ministarstvu odbrane Kosova, Zakon o KSB i Zakon o službi u KSB. Upravo taj desetogodišnji proces transformacije ima tri faze od kojih se druga završava 2025. godine i podrazumeva konkretnu nabavku protivoklopnih sistema i sistema PVO koje Priština nastoji da kupi od SAD -a.

Prva faza će obuhvatiti tri godine, druga četiri godine i poslednja ponovo tri godine. Očekuje se da će se u trećoj fazi transformacije ostvariti puni operativni kapaciteti.

Ključni korak ka formiranju tzv. Vojske Kosova je napravljen 2019. u okviru prve faze, kada su formirali glavni štab i četiri komande. Komanda kopnenih snaga ima tri pešadijska puka u Gnjilanu, Istoku i Kosovskoj Mitrovici i vrši se intenzivna nabavku naoružanja za ove jedinice.

Pored pešadijskog naoružanja, jačaju snage za snajperska dejstva i formiraju snajperska odeljenja. Budući oficiri tzv. vojske Kosova školuju u Severnoj Makedoniji, Turskoj, Hrvatskoj, Velikoj Britaniji, SAD i u Nemačkoj (*Pravda* 2021).

Naoružanje

Kosovske snage bezbednosti su opremljene različitim vrstama naoružanja, a dobar deo tog naoružanja i opreme je zapravo došao iz zemalja NATO pakta, što kupljeno, što dobijeno kroz donaciju. Najveći donatori i prodavci naoružanja su SAD, Nemačka, a u poslednje vreme i Turska.

Prema mom poslednjem istraživanju imali su sledeća naoružanja (*Gazzeta Express* 2010):

Hekler i Koh G36 (5,56x45mm, poreklom iz Nemačke);

Kolt M4 (5,56x45mm, poreklom iz SAD);

Poluautomatski pištolj FN (9x19mm, poreklom iz Belgije);

Hekler i Koh MP5 (9x19mm Parabelum, poreklom iz Nemačke) ;

Automatski pištolj Zastava M84 „Škorpion“ (9x19mm, poreklom iz SFRJ);

Bacač granata Hekler i KOH AG36 (40x46 granata, poreklom iz Nemačke).

Vozila koja poseduju i koriste su takođe dobijena kupovinom i donacijama, ta vozila su:

Otokar Kobra 2 (400 komada);

HMMVV (25 komada);

Unimog (neutvrđen broj);

Land Rover (neutvrđen broj);

Land Rover Defender (100 komada).

Od kamiona za transport poseduju:

Iveco Traker (neutvrđen broj);

Mercedes-Benc NG 1017A (neutvrđen broj).

Prošle i ove godine na Kosovu su dostavljeni izviđački i borbeni dronovi Bajraktar TB-2, moderni protivoklopni vođeni raketni sistemi OMTAS dometa do 4 km, zatim samohodni minobacači kalibra 120mm AHS-120 Alkar na vozilima Vuran (Radić 2023).

Na borbena vozila Kobra ugrađene su daljinski kontrolisane borbene stanice SARP i SARP-dual sa mitraljezom 12,7 mm ili 7,62 mm i bacačem granata 40 mm. Navodno KSB dobiće iz Turske i haubice kalibra 105 mm Boran i lake prenosne raketne sisteme protivvazdušne odbrane.

Na samom početku 2024. godine tzv. Kosovo dobilo je odobrenje Stejt departmenta da kupi protivtenkovske rakete „Džavelin“ kao i prateće opreme, a i obuke za korišćenje za procenjenu cenu od 75 miliona dolara, u pitanju je 246 raketa koje predstavljaju odgovor na tenkove koje je Srbija kupila (021 2024).

Vojne vežbe i manevri

Pomoću otvorenih izvora, odnosno interneta, časopisa, portala, novina, možemo saznati o mnogim pretnjama po bezbednost Srbije. Nije redak slučaj gde su NATO ili američke snage prekršile Rezoluciju 1244 SB UN (UNMIK 1999; KFOR n.d.) posebno u pogledu opremanja i obučavanja Kosovskih snaga bezbednosti (Ministria e Mbrojtjes e Republikës së Kosovës. n.d.).

Vežba „Partneret-20“, u kojoj su pripadnici KSB iz komande u Gnjilanu učestvovali izvedena je u Centru za simulacije u Tirani. Cilj vežbe bio je da se unaprede sposobnosti za izvršenje zadatka.

Vežba „KFOR-28“ izvedena je 5. novembra 2012. godine u Nemačkoj na poligonu Hohenfels. To je bila međunarodna vežba u kojoj je učestvovalo više armija različitih država, a ujedno su učestvovali pripadnici KBS-a.

Na Fejsbuk stranici američkog ministarstva odbrane (US. Department of Defense n.d.) objavljeno je da američki vojnici iz 10. grupe specijalnih snaga i pripadnici Kosovskih snaga bezbednosti zajedno učestvuju u vežbama u Prištini.

Na sajtu tzv. Republike Kosovo (eKosova n.d.) je objavljeno da se početkom aprila 2022. godine završila zajednička obuka Kosovskih snaga bezbednosti i Oružanih snaga Albanije u Albaniji. Cilj obuke bio je postavljanje kontrolnih punktova i pratnja konvoja specijalnim vozilima, a sve u okviru bilateralne saradnje između Ministarstva odbrane Kosova i Ministarstva odbrane Albanije u cilju povećanja zajedničkog delovanja.

Vežba „Ujku vigilent-02“ izvedena je 25. novembra 2012. godine na taktičkom poligonu između Kosovske Mitrovice i Prištine, selo Crnuša. Cilj vežbe je odbrana teritorije, a vežbu su izvodili pripadnici KoV Kosovskih snaga bezbednosti.

Jedna od najvećih vojnih vežbi u skorije vreme, vežba SAD i NATO saveznika pod nazivom „Branilac Evrope 21“. Vežbom je, naravno, rukovodila SAD. Uvežbavala se

sposobnost brzog prebacivanja američkih snaga u Evropu, težište je bilo na Baltik, Crno more i Balkan. Ovom vežbom, krši se Rezolucija 1244 SB UN (UNMIK 1999), jer se legalizuju KSB kao klasična vojna formacija učestvovanjem jedne njene čete u vežbi. Ova vežba je čista suprotnost cilja i zadatka KFOR -a na Kosovu i Metohiji. Vežba je bila izvedena u bazi „Bondstil“ koja je služila kao logistička podrška i na još dve lokacije u Đakovici.

Medijski portali su objavili kako je Skupština opštine Južna Mitrovica, dodelila 191 hektar zemljišta na planinskom vrhu Crnuša na 1010 metara nadmorske visine Kosovskim snagama bezbednosti kako bi tu napravile svoju vojnu bazu za stacioniranje svojih pripadnika i pripadnika američke i vojske drugih zemalja članica NATO-a (*Kosovo online* 2021). Ono što je veoma zabrinjavajuće po Srbiju jeste to što se sa tog brda kao na dlanu vide 4 opštine na severu Kosova koje su naseljene većinski srpskim stanovništvom.

Zaključak

Na osnovu svega prethodnog možemo zaključiti da ne smemo tako olako da uzimamo postojanje Kosovskih snaga bezbednosti. Sagledavši njihov razvoj, a pod tim veliki akcenat je na ljudstvu koje se povećava, zatim raznovrsno oružje koje sve više kupuju i dobijaju, a najviše na vežbama kojima se priprema ljudstvo za potencijalna borbena dejstva, možemo zaključiti da nisu za potcenjivanje.

Smatram da je veliki problem što se u srpskoj javnosti malo priča o Kosovskim snagama bezbednosti, a još manje njihovom jačanju, čak i kada neki mediji pomenu donacije za njih to prođe bez velike buke. Problem je što je samo postojanje ove formacije nezakonito, a sve u vezi nje prolazi u svetu bez ikakvih primedbi, naprotiv, zemlje koje sam prethodno navela joj pomažu u formiranju. Dodatni problem predstavljalo bi eventualno članstva Kosova u vojnim savezima.

Tzv. Kosovo sebe smatra državom iako međunarodno nije priznata, te transformaciju i stvaranje Vojske Kosova smatra legalnim i normalnim sledom nakon samoproglšenja nezavisnosti. Uprkos tome što krše sporazume, KSB se sve više modernizaciju i postaju prave oružane snage, imaju potpunu podršku i pomoć od strane nekih NATO zemalja što nije zakonito niti u skladu sa Rezolucijom 1244 (UNMIK 1999), a države poput SAD, Nemačke i Turske prodajom oružja tzv. Kosovu pružaju podršku u stvaranju njihove vojske.

Bibliografija:

Becić, Goran. 2012. „Nastanak, razvoj i perspektiva Kosovskih bezbednosnih snaga na Kosovu i Metohiji“. *Vojno delo* LXIII 64 (1): 216-227.

Bissett, James. 2003. *War on Terrorism Skipped the KLA*. Washington: Centre for Research on Globalisation.

eKosova. n.d. „Početna strana“. Pristupljeno 2023. <https://www.rks-gov.net/>.

Forcës ë Sigurisë së Kosoves. n.d. „Počevši“. Pristupljeno 2023. <https://rekrutimi.fsk-rks.org/>.

Gazeta Express. 2010. „FSK Blen Armët e Para“. Pristupljeno 2023. <https://web.archive.org/web/20100213161921/http://www.gazetaexpress.com/web/index.php/artikujt/lexo/24626/C4/C16>.

Insajder. 2018. „Zakoni o bezbednosnim snagama Kosova - novi razlog za zatezanje odnosa Beograda i Prištine“. Arhiva. Pristupljeno 2023. <https://insajder.net/arhiva/vesti/zakoni-o-bezbednosnim-snagama-kosova-novi-razlog-za-zatezanje-odnosa-beograda-i-pristine>.

Kosovo online. 2021. „Vrh Crnuša sa kog se vidi ceo sever Kosova biće baza Kosovskih bezbednosnih snaga“. Pristupljeno 2023. <https://www.kosovo->

- online.com/vesti/politika/vrh-crnusa-sa-kog-se-vidi-ceo-sever-kosova-bice-bazakosovskih-bezbednosnih-snaga-26.
- Ministria e Mbrojtjes e Republikës së Kosovës. n.d. „Objave“. Facebook. Pristupljeno 2023. <https://www.facebook.com/OfficialMFSRKS>.
- Mijalković, Saša i Gaćinović, Radoslav. 2008. „Simbioza organizovanog kriminala, terorizma i politike na kosovu i metohiji kao izazov i pretnja nacionalnoj i regionalnoj bezbednosti“. U: *Kosmet – Gordijev čvor*, uredili Jovan Ćirić, 163-193. Beograd: Institut za uporedno pravo.
- UNMIK [United Nations Mission In Kosovo]. 1999. „Resolution 1244“. United Nations Resolution 1244. Pristupljeno 2023. <https://unmik.unmissions.org/united-nations-resolution-1244>.
- KFOR [The Kosovo Force]. n.d. „KFOR and Kosovo security organization joint exercise“. Pristupljeno 2023. <https://jfcnaples.nato.int/kfor/media-center/archive/news/2016/kfor-and-kosovo-security-organization-joint-exercise>.
- Pravda*. 2021. „Priština pravi kompletu vojsku uz podršku nato: Ovo su im planovi do 2029. godine“. Pristupljeno 2023. <https://www.pravda.rs/lat/2021/6/12/pristina-pravikompletu-vojsku-uz-podrsku-nato-ovo-su-im-planovi-do-2029-godine/>.
- Radić, Aleksandar. 2023. Balkanska bezbednosna mreža. Pristupljeno 2023. <https://www.balkansec.net/post/pri%25A1tina-%25BEeli-da-pove%25C4%87a-vojsku-na-pet-hiljada-ljudi>.
- Radio Slobodna Evropa*. 2023. „Preminuo Dik Marti, autor izveštaja Saveta Evrope o navodnim zločinima OVK“. Pristupljeno 2023. <https://www.slobodnaevropa.org/a/priminuodick-marty/32751123.html>.
- US. Department of Defense (DoD). n.d. „Objave“. Pristupljeno 2023. <https://www.facebook.com/DeptofDefense>.
- Zëri. 2017. „FSK-ja me 45 serbë, javën tjetër bëhet ushtri“. Pristupljeno 2023. <https://zeri.info/aktuale/133823/fsk-ja-me-45-serbe-javen-tjeter-behet-ushtri/>.
021. 2024. „Stejt department odobrio prodaju Kosovu raketa Javelin i opreme za 75 miliona dolara“. Pristupljeno 2024. <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/363983/Stejt-dipartment-odobrio-prodaju-Kosovu-rakete-Dzavelin-i-opreme-u-vrednosti-75-miliona-dolara.html>.

THE EVOLUTION OF THE KOSOVO SECURITY FORCES - FROM THE KOSOVO PROTECTION CORPS TO THE „KOSOVO ARMY”

Milica STOJANOVIĆ

Abstract: *Kosovo security forces, a very important concept for the security of our country and people, but also difficult. What distinguishes them the most, and what creates a challenge for us, is that they take very good care of their data and do not allow any intentional or accidental swelling. The topic dictates that data be collected by the open sources. Precisely because of that strict secrecy and the difficulty of the language, even in addition to translation sites, it was difficult to find essential information about this so-called formation. Republic of Kosovo. Fortunately, we live in an era of highly developed technology where we can learn a lot from independent media and reporters. I will discuss the origin and historical development, the organizational and formational structure of the Kosovo Security Forces, the weapons and equipment they possess in their composition, and the course of modernization. In 2018, the Assembly of the so-called Republic of Kosovo voted to create the Kosovo Army, since this was*

not accepted by the Republic of Serbia, we call the formation of the armed forces the Kosovo Security Forces.

Keywords: *Kosovo Security Forces, Kosovo Protection Corps, Kosovo Liberation Army, Resolution 1244, Military-Technical Agreement in Kumanovo, weapons, organizational-formational structure.*

NORMALIZACIJA ODNOSA BEOGRADA I PRIŠTINE: OD BRISELSKOG DO OHRIDSKOG SPORAZUMA

Nikola MITIĆ¹

Apstrakt: *Normalizacija odnosa između Beograda i Prištine odnosno Srbije i Kosova* predstavlja napuštanje posleratne prakse održavanja statusa quo i rešenost obe strane da uđu, posredstvom Evropske unije, u proces pregovora. Ovaj dijalog započet je 2011. godine za vreme Vlade Mirka Cvetkovića i odvijao se u početku na tehničkom nivou da bi nakon promene vlasti u Beogradu i dolaska Ivica Dačića za premijera Srbije ovaj proces nastavljen na političkom nivou potpisivanjem tzv. Briselskog sporazuma 2013. Kako problem nerešenog odnosa između Srbije i Kosova* predstavlja ozbiljnu prepreku stabilnosti na čitavom Zapadnom Balkanu, često se ističe kao krucijalan za dalji napredak dve strane, ali i okolnih zemalja, u procesu evrointegracija. Rešenost velikih sila, pre svega Evropske unije i Sjedinjenih Američkih Država, da se ovo pitanje reši što brže i efikasnije je velika ali čini se nedovoljna s obzirom da do sada nije urađeno mnogo toga na ovom polju. Često su se dve strane nakon početnih pomaka vraćale na sam početak što govori o složenosti njihovih odnosa. Ovaj rad osvrnuće se na proces dijaloga između Beograda i Prištine od 2011. godine pa sve do ove 2023. godine kako bi smo videli šta je zaista postignuto njime i koliko su strane napredovale u normalizaciji odnosa.*

Ključne reči: *Normalizacija odnosa, dijalog Beograda i Prištine, Evropska unija, Sjedinjene Američke Države, sporazum, Zajednica srpskih opština, priznanje.*

Uvod

Kosovski mit predstavlja temelj srpskog nacionalnog identiteta i “vezivno tkivo” srpskog naroda u najtežim vremenima. Bio je veoma zastupljen od obnavljanja srpske državnosti u 19. veku, potom skrajnut za vreme komunističkog režima da bi sa obnavljanjem višepartizma, tačnije ratnih devedesetih godina, ponovo zablistao punim sjajem često zloupotrebljavan od strane političkih elita kao ozbiljno “oružje” u političkom natecanju. Važnost ovog pitanja samo je potvrđena NATO agresijom na SR Jugoslaviju 1999. godine kada je Kosovo* *de facto* prestalo biti deo ustavno-pravnog poretka Srbije. I pored toga mišljenje većine građana Republike Srbije jeste da priznanje nezavisnosti Kosova* ne sme biti opcija, a to je stav i svake vladajuće garniture od 1999. do danas znajući da bi to značilo njihov automatski pad sa vlasti. S toga, možemo reći da je pitanje Kosova i Metohije jedan od glavnih elemenata koji prožimaju kako unutrašnju tako i spoljnu politiku Srbije. Ono je „kolevka, srce srpske države, ali i živa rana” (*Kosovo Online* 2022).

Ozbiljan udarac srpskoj državi desio se 17. februara 2008. godine kada su privremene institucije u Prištini izvršile jednostrano proglašenje nezavisnosti uz podršku zapadnih sila. Ovaj akt, koji je od strane Srbije proglašen za protivpravan, doveo je do masovnih demonstracija u Beogradu četiri dana kasnije tokom kojih je došlo i do paljenja ambasade Sjedinjenih Američkih Država koje su „označene kao glavni krivac za ‘otimanje’ Kosova od Srbije” (*Vreme* 2023). Činom proglašenja nezavisnosti kosovsko pitanje još više dobija na značaju. U Strategiji nacionalne bezbednosti (2009), prvoj u istoriji Republike Srbije, nezavisnost Kosova* je identifikovana kao problem koji „doprinosi daljem jačanju činilaca koji

¹ Student osnovnih studija, smer Međunarodni odnosi, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

ispoljavaju negativan uticaj na bezbednost Republike Srbije i predstavljaće izvor njene dugotrajne nestabilnosti” (Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije 2009). Diplomatska angažovanost zvaničnog Beograda nije naročito urodila plodom s obzirom da je većina zemalja Evropske unije priznalo samoproglashenu nezavisnost Kosova*. Traženje savetodavnog mišljenja od Međunarodnog suda pravde, glavnog sudskog organa Ujedinjenih nacija, o ovom činu takođe nije izazvalo značajnije promene. Iz sedišta ovog suda u Hagu saopšteno je da „deklaracija od 17. februara 2008. nije prekršila međunarodno pravo” (ICJ Advisory Opinion 2010, 54).

Normalizacija odnosa Beograda i Prištine

Tri godine nakon proglašenja nezavisnosti Kosova* na inicijativu Evropske unije ostvareni su prvi kontakti između zvaničnika Beograda i Prištine. Napuštanje zamrznutog konflikta značio je spremnost obe strane da postignu dogovor o normalizaciji odnosa koji bi trebao da donese ozbiljne benefite obema stranama. Ispostaviće se da “normalizacija odnosa” ima potpuno različita značenja za Beograd i Prištinu. Dok Beograd pod “normalizacijom” podrazumeva sva moguća rešenja osim priznanja koje je za njega apsolutno neprihvatljivo, Priština uporno insistira na priznanju kao glavnoj svrsi dijaloga.

Normalizaciju odnosa Beograda i Prištine možemo podeliti na nekoliko bitnih etapa čiji su rezultati bili određeni sporazumi:

1. Tehnički dijalog iz 2011. godine;
2. Prvi sporazum o principima koji regulišu normalizaciju odnosa iz 2013. godine (tzv. Briselski sporazum);
3. Dodatni sporazum o opštim principima/ Glavnim elementima Zajednice srpskih opština (ZSO) iz 2015. godine;
4. Vašingtonski sporazum iz 2020. godine;
5. Ohridski sporazum iz 2023. godine.

Tehnički dijalog (2011)

Da je normalizaciju trebalo započeti polako i bez “velikih zalogaja” govori i činjenica o pokretanju tehničkog dijaloga u Briselu marta 2011. godine. Prvi put su predstavnici Beograda i Prištine seli jedni preko puta drugih kako bi postigli sporazum koji će pomeriti njihov odnos sa mrtve tačke. Glavni pregovarač Beograda bio je Borislav Stefanović dok je prištinsku stranu zastupala Edita Tahiri, a kao posrednik u ime Evropske unije nastupio je Robert Kuper (Robert Cooper). Ovi pregovori su rezultirali potpisivanjem niza sporazuma iste godine. Sporazumi su se ticali: razmene oficira za vezu (bez jasnih mandata); carinskih pečata (Srbija priznala kosovske carinske pečate); katastarskih knjiga (uz uspostavljanje pouzdanog katastra na Kosovu*); priznavanja univerzitetskih diploma; regionalnog predstavljanja i saradnje (Kosovo* samostalno nastupa na regionalnim sastancima umesto UNMIK-a koji ga je do tada predstavljao, ali bez naziva “Republika” i sa fusnotom); sporazuma o integrisanim administrativnim/graničnim prelazima (uspostavljanje policijske kontrole na prelazima); razvojnog fonda za sever.

Iako je ovaj prvi korak bio jako važan ka uspostavljanju sveobuhvatne normalizacije odnosa „većina ovih sporazuma, koji su namerno osmišljeni da budu dvosmisleni, nikada nisu u potpunosti sprovedeni” (Conley i Sarić 2021, 7).

Briselski sporazumi (2013 i 2015)

Pokretanje tehničkog dijaloga bio je samo uvod u ono što će biti započeto 2013. godine. Dolaskom na vlast koalicije SNS-SPS i Ivice Dačića za premijera Srbije, kod Evropske unije stvoreno je mišljenje da bi dijalog trebalo podići na viši nivo. Ovakav dijalog koji je usledio „proizveo je dva velika sporazuma koji su se u velikoj meri bavili statusom srpske zajednice na Kosovu” (Conley i Sarić 2021, 7). Prvi sporazum o principima koji regulišu normalizaciju odnosa, takozvani Briselski sporazum, ticao se pitanja poput: integracije srpskih bezbednosnih snaga u kosovsku policiju, zabrane sprečavanja evropskog puta druge strane ugovornice, integrisanja pravosuđa u pravni okvir Kosova* ali je najbitnije pitanje bilo ono koje se ticalo formiranja Asocijacije/Zajednice srpskih opština. Tačkom 1. ovog sporazuma predviđeno je da će postojati „Asocijacija/Zajednica opština u kojima Srbi čine većinsko stanovništvo na Kosovu”. Međutim, glavni problem kod formiranja ove Asocijacije/Zajednice jeste taj što se dve strane nisu na eksplicitan način dogovorile šta bi ona trebalo da podrazumeva. Za Prištinu bi Asocijacija/Zajednica trebala biti „nevladina organizacija koja ima za cilj da promoviše saradnju među deset opština sa srpskom većinom u četiri oblasti koje su navedene u Briselskom sporazumu: obrazovanje, zdravstvena zaštita, ruralno i urbano planiranje i ekonomski razvoj” (Gashi i Novaković 2017, 5). Srpsko viđenje Asocijacije/Zajednice je pak bilo drugačije. Iz Beograda je ona posmatrana kao „političko telo s ovlašćenjima za donošenje odluka u ove četiri oblasti” (Ibid.). Briselski sporazum je ratifikovan od strane Skupštine Kosova*, dok je Ustavni sud Srbije ustanovio da je ovaj sporazum politički akt te do ratifikacije od strane Skupštine Srbije nije došlo.

Zbog nedoumica koje je izazvao Briselski sporazum iz 2013. godine a u vezi sa formom Asocijacije/Zajednice srpskih većinskih opština, 2015. godine donet je Dodatni sporazum o opštim principima/Glavnim elementima Asocijacije/Zajednice koji je trebao da približnije definiše njen status. Ovaj dodatni sporazum razmatrao je i Ustavni sud Kosova* koji je pojedine odredbe sporazuma proglasio neustavnim te time presudio protiv dodeljivanja izvršnih ovlašćenja Asocijacije/Zajednice. Skupština Kosova* nije ratifikovala ovaj dokument.

Vašingtonski sporazum (2020)

Kako bi ojačao svoju poziciju pred izbore i stvorio o sebi sliku mirotvorca, tadašnji predsednik Sjedinjenih Američkih Država Donald Tramp (Donald Trump) inicirao je potpisivanje sporazuma između Srbije i Kosova* poznatijeg pod nazivom Vašingtonski sporazum 2020. godine. Ovaj sporazum sa sobom nosi brojne kontroverze s obzirom na način potpisivanja kao i same tačke sporazuma. Osnovni problem Vašingtonskog sporazuma jeste taj što pre svega u sporazumima koji su potpisali predsednik Srbije Aleksandar Vučić i premijer Kosova* Avdulah Hoti (Avdullah Hoti) nedostaju osnovni elementi „od preambule, preko nadležnog organa u slučaju spora, do depozitara” (CDDRI 2020, 3). Dokumente koje su potpisali Vučić i Hoti „mogu se klasifikovati kao izjave o namerama” (Ibid.). Predsednik SAD potpisao je samo protokolarno pismo. Dakle na osnovu ovoga možemo zaključiti da ovi akti nisu bili pravno obavezujući što ne znači i nepostojanje političkih posledica ukoliko ga se strane ne pridržavaju. Što se same sadržine sporazuma tiče, takođe možemo reći da on nije naročito temeljan, inovativan i precizan. Pet od šesnaest tačaka sporazuma praktično je „izvučeno iz briselskih pregovora, dok je 6 tačaka preneseno direktno sa agende Trampove predsedničke kampanje” (Ibid, 16). U okviru njega zastupljena su pitanja iz oblasti saobraćaja i infrastrukture (implementiranje dogovora o autoputu Beograd-Priština i o pruzi Beograd-Priština); pitanje učešća u projektu zvanom “Mini-Šengen” (gde Kosovo* potvrđuje uključivanje u ovaj projekat); energetska pitanje (o diversifikaciji izvora energije, što Srbiju potencijalno dovodi u loš odnos sa Ruskom Federacijom od koje je potpuno energetska zavisna); korišćenje 5G mreže

(gde se zabranjuje nabavka opreme od “neproverenih” dobavljača što ponovo Srbiju stavlja u nepovoljan položaj u odnosu na jednu drugu silu, NR Kinu); međusobno suzdržavanje od kampanje otpriznavanja odnosno članstva u međunarodnim organizacijama kao i pitanje koje je izazvalo možda i najburnije reakcije a to je izmeštanje ambasade Srbije u Jerusalim do jula 2021. godine.

Vašingtonskim sporazumom, na osnovu svega navedenog, nije postignut neki značajniji uspeh na polju normalizacije odnosa a mnogi smatraju da on „označava pre svega približavanje Beograda Vašingtonu” pre nego napor da se uspostave dobri odnosi Beograda i Prištine (*Radio Slobodna Evropa* 2020).

Ohridski sporazum (2023)

Deset godina od potpisivanja Prvog sporazuma o principima koji regulišu normalizaciju odnosa (Briselskog sporazuma) stiže se utisak da obaveze koje su dve strane u međuvremenu prihvatile nisu u potpunosti implementirane, čak štaviše jako mali broj njih je zaista sproveden. To je navelo zvaničnike Evropske unije da pokrenu inicijativu potpisivanja novog sporazuma Beograda i Prištine. Sporazum o putu ka normalizaciji odnosa između Kosova* i Srbije (Ohridski sporazum) ili javnosti poznatiji kao “Francusko-nemački plan” dugo je bio predmet brojnih spekulacija, pogotovo u Srbiji. Sam naziv sporazuma gde se govori o “putu ka normalizaciji odnosa” govori zapravo koliko je zaista postignuto na ovom planu u proteklih deset godina. Ohridski sporazum, možemo reći, stavlja pred pregovaračke strane, najviše Srbiju, poprilično zahtevne ciljeve koji nisu u potpunosti u skladu sa njihovim politikama. Tekst sporazuma koji je usmeno prihvaćen (ne i potpisan) od strane predsednika Srbije Aleksandra Vučića i premijera Kosova* Aljbina Kurtija (Albin Kurti) 27. februara 2023. godine obuhvata 11. članova od kojih se neki tiču međusobnog priznanja dokumenata i nacionalnih simbola (registarskih tablica i pasoša, pre svega); obaveze rešavanja međusobnih sporova mirnim putem; obaveze Srbije da se „neće protiviti članstvu Kosova u bilo kojoj međunarodnoj organizaciji” kao i obaveze Kosova* da „obezbedi odgovarajući nivo samoupravljanja za srpsku zajednicu na Kosovu” (EEAS 2023). S obzirom da ovaj sporazum nije potpisan, usvojen je (ali je ponovo izostao potpis) i Implementacioni aneks Sporazuma o putu ka normalizaciji odnosa čime su strane prihvatile poštovanje svih članova sporazuma.

Ako sagledamo sve članove Ohridskog sporazuma, jasno je da su obe strane izbegle potpis zbog određenih obaveza koje nisu u skladu s njihovom politikom. Za Prištinu je to svakako davanje neke vrste samouprave srpskoj zajednici odnosno stvaranje Asocijacije/Zajednice srpskih opština. Kod Srbije, najbolnija tema jeste priznavanje pasoša Kosova* ali više od toga nesputavanje Kosova* u njegovim težnjama ka članstvu u međunarodnim organizacijama. Izjave Vučića i Kurtija koji stavljaju do znanja da bez potpisa nema zvaničnog prihvatanja predloga pokazuju rezervisanost oko pojedinih pitanja. Predsednik Vučić je saopštio da bi potpisivanje sporazuma „Srbiji dalo veći pristup fondovima EU i brži put do članstva, ali je rekao da je takav stav neprihvatljiv jer je u suprotnosti sa Ustavom Srbije” (*Euractiv* 2023).

Zaključak

Proces normalizacije odnosa između Beograda i Prištine, kao što se da videti, mukotrpan je i često uzaludan. Veliki broj obaveza prihvaćenih tokom pregovora suštinski je dobar ali u većini sličajeva izostaje implementacija što ne daje dobru sliku kada je u pitanju efikasnost pregovora. Konstantno minimalno napredovanje i ponovno vraćanje na početnu tačku odaje utisak da normalizacija, koja je jedan od uslova za napredovanje čitavog Zapadnog Balkana u ekonomskom i političkom smislu i uspostavljanje bezbednijeg regiona, ne daje

veliku nadu građanima ovih zemalja. Ostaje nam da vidimo kako će se situacija dalje odvijati nakon izbora u Srbiji 17. decembra 2023. godine i konstituisanja novog parlamenta i vlade.

Bibliografija:

- CDDRI [Centar za društveni dijalog i regionalne inicijative]. 2020. „Analiza dokumenata potpisanih u Beloj kući”. Pristupljeno 15. novembar 2023. <https://cddri.rs/analiza-dokumenata-potpisanih-u-beloj-kuci/>.
- Conley, Heather A. and Sarić, Dejana. 2021. „The Serbia-Kosovo Normalization Process: A Temporary U.S. Decoupling”. Center for Strategic and International Studies (CSIS). Pristupljeno 15. novembar 2023. <https://www.jstor.org/stable/resrep32258>.
- EEAS [European External Action Service]. 2023. „Belgrade-Pristina Dialogue: Agreement on the path to normalisation between Kosovo and Serbia”. Pristupljeno 28. novembar 2023. https://www.eeas.europa.eu/eeas/belgrade-pristina-dialogue-agreement-pathnormalisation-between-kosovo-and-serbia_en.
- Euractiv*. 2022. „LEAK: Franco-German plan to resolve the Kosovo-Serbia dispute”. Pristupljeno 18. novembar 2023. <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/leak-franco-german-plan-to-resolve-the-kosovo-serbia-dispute/>.
- Gashi, Shpetim i Novaković, Igor. 2017. „Od tehničkih sporazuma do sveobuhvatne normalizacije: Odnosi između Beograda i Prištine”. Fondacija Friedrich Ebert, Kancelarija Beograd. Pristupljeno 1. decembar 2023. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/13821.pdf>.
- ICJ [International Court of Justice]. 2010. „Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo”. ICJ Reports. Pristupljeno 16. novembar 2023. <https://www.icj-cij.org/files/case-related/141/141-20100722-ADV-01-00-EN.pdf>.
- Kosovo Online*. 2022. „Princ Filip Karadžorđević: Kosovo i Metohija je naša kolevka, srce naše države, ali i naša živa rana”. Pristupljeno 11. decembar 2023. <https://www.kosovo-online.com/vesti/drustvo/princ-filip-karadjordjevic-kosovo-i-metohija-je-nasa-kolevka-srce-nase-drzave-ali-iz>.
- Radio Slobodna Evropa*. 2020. „Most: Da li je Vašingtonski sporazum korak ka uzajamnom priznanju Srbije i Kosova”. Pristupljeno 29. novembar 2023. <https://www.slobodnaevropa.org/a/da-li-je-va%C5%A1ingtonski-sporazum-korak-ka-uzajamnom-priznanju-srbije-i-kosova/30847363.html>.
- Službeni glasnik RS. 2009. „Strategija nacionalne bezbednost Republike Srbije”. Pristupljeno 22. novembar 2023. <http://www.pravnoinformacionisistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/odluka/2009/88/1/reg/>.
- Vreme*. 2023. „Paljenje ambasade SAD 2008: Odloženo suđenje odgovornim policijskim službenicima”. Pristupljeno 30. novembar 2023. <https://vreme.com/vesti/paljenje-ambasade-sad-2008-odloženo-sudjenje-odgovornim-policijskim-sluzbenicima/>.

NORMALIZATION OF RELATIONS BETWEEN BELGRADE AND PRISTINA: FROM BRUSSELS TO OHRID AGREEMENT

Nikola MITIĆ

Abstract: *The normalization of relations between Belgrade and Pristina, or Serbia and Kosovo, represents a departure from the post-war practice of maintaining the status quo and the determination of both sides to engage, through the European Union, in a negotiation process. This dialogue commenced in 2011 during the government of Mirko Cvetković, initially at a technical level. After a change in government in Belgrade and the appointment of Ivica Dačić as the Prime Minister of Serbia, the process continued at a political level with the signing of the so-called Brussels Agreement in 2013. As the unresolved issue between Serbia and Kosovo poses a significant obstacle to stability in the entire Western Balkans, it is often emphasized as crucial for the further progress of both sides and neighboring countries in the European integration process. The determination of major powers, primarily the European Union and the United States, to resolve this issue quickly and efficiently is substantial but seems insufficient given that not much has been achieved in this field so far. The complexity of their relationship is evident in the fact that the two sides often return to the starting point after initial progress. This paper will review the dialogue process between Belgrade and Pristina from 2011 to 2023 to assess what has truly been accomplished and how much progress has been made in the normalization of relations.*

Keywords: *Normalization of relations, dialogue between Belgrade and Pristina, European Union, United States of America, agreement, Community of Serb-majority Municipalities, recognition.*

BEZBEDNOSNI IZAZOVI NA ZAPADNOM BALKANU: TREND I PERSPEKTIVE

- esej -

Dušan DRAGOJEVIĆ¹

Zapadni Balkan, očaravajuće područje koje je svedok bogate istorije, kulturne raznovrsnosti i suživota različitih etničkih grupa, suočava se sa kompleksnim izazovima u oblasti bezbednosti. Moje lično iskustvo i posmatranje dinamike u regionu omogućavaju mi da istaknem ključne aspekte bezbednosnih izazova na Zapadnom Balkanu, razmatrajući njihove uzroke i razmatrajući perspektive koje bi mogle voditi ka održivim rešenjima.

Jedan od ključnih izazova sa kojim se suočavamo je politička nestabilnost, koja često dovodi do nemira i ekonomske nesigurnosti. Političke tenzije između etničkih grupa i divergentne političke agende često su kamen spoticanja na putu ka održivom miru. Kroz moje lične interakcije sa zajednicom, primetio sam da su ljudi često zabrinuti zbog promenljive političke klime koja utiče na svakodnevni život. U poslednjim decenijama, politička nestabilnost i tenzije među državama na Zapadnom Balkanu postale su uobičajene. Nacionalističke retorike i nerešena pitanja granica često oživljavaju prošle konflikte. Trendovi ukazuju na potrebu za ojačavanjem dijaloga između država, jačanjem regionalne saradnje i rešavanjem otvorenih pitanja kako bi se stvorili temelji dugotrajne političke stabilnosti.

Organizovani kriminal i trgovina drogom takođe predstavljaju ozbiljan izazov za bezbednost. Ove aktivnosti često idu ruku pod ruku sa korupcijom, stvarajući spiralu negativnih uticaja na društvo. Svedoci smo da se nelegalna trgovina prelijeva preko granica, ugrožavajući ne samo bezbednost pojedinih država već i regiona u celini.

Migrantska kriza takođe ima značajan uticaj na bezbednost Zapadnog Balkana. U prethodnoj deceniji, Zapadni Balkan postao je tranzitno područje za izbeglice i migrante. Sa porastom broja migranata koji traže sigurnost i bolje životne uslove, države na Zapadnom Balkanu suočavaju se sa izazovom efikasnog upravljanja ovim prilivom, sprečavanjem ilegalnih prelazaka granica i pružanjem humanitarne pomoći migrantima. Ovaj izazov stvara ne samo pritisak na resurse država, već i izaziva podelu u društvu u vezi sa pružanjem pomoći migrantima. Osim toga, pitanja sigurnosti na granicama postaju ključna, dok se države bore da uspostave efikasne mehanizme kontrole migracionih tokova.

Naveo bih i jačanje radikalizma i ekstremizma koje takođe čini značajan segment bezbednosnih izazova. Radikalne ideologije, koje se često zasnivaju na verskim ili etničkim podelama, predstavljaju pretnju miru i stabilnosti na Zapadnom Balkanu. Ovaj fenomen iziskuje efikasne mere suzbijanja i prevencije, kako bi se očuvala harmonija u regionu. Uticaj međunarodnih ekstremističkih organizacija, poput ISIS-a, i priliv stranih boraca dodatno komplikuju situaciju. Povezanost s globalnim mrežama može ojačati domaće ekstremističke grupe i povećati opasnost od terorističkih napada.

Nedostatak efikasne regionalne saradnje predstavlja prepreku rešavanju bezbednosnih izazova. Pitanja koja se tiču granica, bezbednosti i bilateralnih odnosa često narušavaju sposobnost zajedničkog delovanja u rešavanju problema. Jačanje regionalne saradnje može doprineti koordinisanijem odgovoru na bezbednosne izazove.

Bezbednosni izazovi na Zapadnom Balkanu zahtevaju pažljivo planirane i održive strategije koje se bave duboko ukorenjenim problemima u regionu. Raznolikost etničkih grupa,

¹ Student osnovnih akademskih studija Fakulteta za diplomatiju i bezbednost, Univerziteta Union – Nikola Tesla, Beograd.

politička nestabilnost, ekonomska nesigurnost, trgovina ljudima i migrantska kriza, uz jačanje radikalizma i ekstremizma, čine kompleksnu mrežu problema koja zahteva integrativni pristup.

Prvo, potrebno je uspostaviti održivu političku stabilnost putem jačanja dijaloga između država i smanjenja etničkih tenzija. Regionalna saradnja, uz podršku međunarodne zajednice, može igrati ključnu ulogu u stvaranju okoline koja podstiče mir, saradnju i prosperitet. Uvođenje efikasnih antikorupcijskih mera i jačanje vladavine prava su neophodni koraci za suzbijanje organizovanog kriminala i poboljšanje sigurnosti građana.

Socijalna inkluzija i ekonomska stabilnost takođe su ključne komponente održive bezbednosti. Investicije u obrazovanje, obuku i programe zapošljavanja mogu smanjiti ekonomske nejednakosti, pružiti perspektivu mladima i smanjiti podložnost ekstremističkim uticajima. Osim toga smatram da međunarodna zajednica treba pružiti podršku u rešavanju migrantske krize kroz humanitarnu pomoć, obuku lokalnih snaga sigurnosti i podršku razvoju održivih rešenja.

Prevenција radikalizma i ekstremizma zahteva sveobuhvatne pristupe koji uključuju obrazovanje, medije i saradnju sa verskim liderima. Online prostor takođe zahteva pažljivu kontrolu kako bi se suzbila ekstremistička propaganda i regrutacija. Regionalna saradnja u razmeni obaveštajnih informacija i zajedničkih antiterorističkih aktivnosti može pojačati bezbednost u regionu.

U zaključku ovog mog rada istakao bih da bezbednosni izazovi na Zapadnom Balkanu zahtevaju integrisane i dugoročne strategije koje uključuju političke, ekonomske, socijalne i bezbednosne aspekte. Razvoj regionalne stabilnosti zahteva saradnju između država, podršku međunarodne zajednice i angažovanje lokalnog stanovništva kako bi se postigao održiv mir i prosperitet. Moja nada je da će zajednički napori i razumevanje ovih izazova omogućiti stvaranje bezbednijeg i prosperitetnijeg Zapadnog Balkana za sve njegove stanovnike.

II

BLISKI ISTOK – PROLIFERACIJSKE DILEME I ODGOVORI

BLISKI ISTOK IZMEĐU PROLIFERACIJSKE KRIZE I ZONE SLOBODNE OD NUKLEARNOG I DRUGOG ORUŽJA ZA MASOVNO UNIŠTENJE

Anja STEFANOVIĆ¹

Apstrakt: *Na tlu Bliskog istoka, gde su sukobi i ratovi neizbežna stvarnost, uspostavljanje zone slobodne od nuklearnog i drugog oružja za masovno uništenje zvuči poput utopijskog sna. U tom kontekstu, ovaj rad dubinski analizira kompleksnu dinamiku između trenutne proliferacijske krize i ideje formiranja zone slobodne od nuklearnog i drugog oružja masovnog uništenja na Bliskom istoku. Kroz detaljan pregled istorije nuklearnih programa u regionu i dosadašnjih pokušaja uspostavljanja zone bez nuklearnog oružja, rad se fokusira na sagledavanje aktuelnog stanja. Koristeći metode analize dostupnih izvora i relevantnih dokumenata, rad pokušava da odgovori na sledeće pitanje: "U kojoj meri politika 'nuklearne netransparentnosti' Izraela utiče na izgled i izazove stvaranja zone slobodne od oružja masovnog uništenja na Bliskom istoku, i na koji način oblikuje regionalne dinamike, bezbednosne zabrinutosti i međunarodnu saradnju?". Ovaj rad ima za cilj doprinos razumevanju složenih geopolitičkih odnosa i perspektiva u ovom izuzetno turbulentnom delu sveta.*

Ključne reči: *Bliski istok, Izrael, nuklearno oružje, oružje masovnog uništenja, proliferacija, zona bez nuklearnog oružja, zona bez oružja masovnog uništenja.*

Uvod

Bliski istok obuhvata oblasti oko južnih i istočnih obala Sredozemnog mora, uključujući Arapsko poluostrvo i, prema nekim definicijama, Iran, Severnu Afriku i šire. Od sredine 20. veka uobičajena definicija obuhvata države poput Turske, Kipra, Sirije, Libana, Iraka, Irana, Izraela, Zapadne obale, Pojasa Gaze, Jordana, Egipta, Sudana, Libije, i različite države na Arapskom poluostrvu. Pojedine definicije danas uključuju i Tunis, Alžir i Maroko zbog njihove kulturne i spoljnopolitičke povezanosti s arapskim državama, kao i Avganistan i Pakistan zbog geografskih faktora. Bez obzira na odabir definicije, Bliski istok je geostrateški ključna oblast, poznata po složenim geopolitičkim dinamikama i sukobima. Arapsko proleće, rat u Siriji, sukobi u Jemenu, terorističke grupe i trenutno aktuelan izraelsko-palestinski sukob pokazatelji su da dešavanja na Bliskom istoku predstavljaju ozbiljan izazov za regionalnu stabilnost. Zato pitanje oružja, posebno nuklearnog i oružja masovnog uništenja, ima izuzetnu važnost za ovo područje.

Ideja o Bliskom istoku kao zoni slobodnoj od nuklearnog oružja zvuči nedostižno iako je prisutna na međunarodnim i regionalnim agendama već 30 godina, delom zbog zemalja poput Irana koje aktivno razvijaju nuklearne programe. Pored Irana, drugi akteri, poput Izraela, koji ima neizvesan status u vezi sa nuklearnim oružjem, dodatno otežavaju postizanje ove ideje. Cilj ovog rada je analiza izgleda za uspostavljanje Zone slobodne od oružja masovnog uništenja na Bliskom istoku pritom razmatrajući izazove i potencijalne korake u pravcu ostvarivanja ove vizije. U radu se najpre govori o proliferaciji, istoriji nuklearnih programa na Bliskom istoku, međunarodnim reakcijama i sporazumima, trenutnom statusu nuklearnih programa, bezbednosnim rizicima od nuklearnog oružja, kao i širem kontekstu proliferacijske krize.

¹ Diplomirani menadžer bezbednosti.

Ovaj rad takođe ima nameru da doprinese boljem razumevanju potrebe za zonom bez nuklearnog oružja, istraživanjem koraka koji su neophodni za prevazilaženje prepreka, promovisanjem bezbednosne kulture i pružanjem konkretnih preporuka za buduće korake.

Proliferacija na Bliskom istoku

Proliferacijska kriza na Bliskom istoku ima korene u istorijskim i političkim dešavanjima i predstavlja značajan globalni izazov. Tokom hladnog rata, SAD i Sovjetski Savez bili su ključni igrači u utvrđivanju političkog pejzaža na Bliskom istoku, ali po raspadu Sovjetskog Saveza dinamika moći u regionu se promenila. Iran je postao ključni akter u kontekstu nuklearnih ambicija, izazivajući zabrinutost i tenzije sa Zapadom zbog svojih programa obogaćivanja uranijuma. S druge strane, Izrael se smatra zemljom koja poseduje nuklearno oružje, ali zvanično to nikada nije potvrđeno. Njihov pristup nuklearnom pitanju bio je obavijen tajnovitošću i neizvesnošću, a zemlja nije potpisnica Sporazuma o neširenju nuklearnog oružja (NPT). Razlog za ovaj stav bio je taj da je nejasnost najbolji način za podsticanje uzdržanosti s arapske strane. Ipak, nejasnoća nije sprečila čak pet Izraelovih suseda - Irak, Iran, Libiju, Siriju i Egipat da rade na razvoju oružja za masovno uništenje (Cohen 1998). S obzirom na niz postojećih sukoba i tenzija, prisustvo nuklearnog oružja u rukama država u regionu može povećati rizik od eskalacije i nepredvidivih posledica. Međunarodni naporu usmereni su ka uspostavljanju zone slobodne od nuklearnog oružja u ovom regionu kako bi se sprečila dalja proliferacija i smanjio rizik od nuklearnog sukoba. Ideja Bliskog istoka kao zone slobodne od nuklearnog oružja predstavlja diplomatski pristup koji ima za cilj ograničavanje širenja nuklearnog i drugog oružja za masovno uništenje i očuvanje regionalne stabilnosti.

Zona slobodna od nuklearnog oružja i oružja masovnog uništenja

Oružje masovnog uništenja je oružje sposobno da nanese smrt i razaranja u takvom obimu i tako neselektivno da se samo njegovo prisustvo u rukama neprijateljske sile može smatrati ozbiljnom pretnjom i danas uključuje nuklearno, biološko ili hemijsko oružje (Britannica, T. Editors of Encyclopaedia 2023). Zbog njihove izuzetne razornosti, još od 1950. godine se javljaju različiti predlozi o uspostavljanju zona slobodnih od oružja masovnog uništenja, poput onih vezanih za područje Centralne Evrope, Balkana i Skandinavije (Platias and Rydell 1983). Pojam 'Zone slobodne od nuklearnog oružja' nije nov, već se pojavio pre konačne formulacije Neproliferacionog sporazuma o neširenju nuklearnog oružja zaključenom 1968. Sporazum je stupio na snagu 1970. godine i ključan je deo globalnog sistema sprečavanja širenja nuklearnog oružja zasnovan na principima neproliferacije, razoružanja i mirnog korišćenja nuklearne energije, predstavljajući najuniverzalnije prihvaćen sporazum o kontroli naoružanja u istoriji (Santoro 2011). Prvi sporazum o zabrani nuklearnog oružja u naseljenom području u Latinskoj Americi i Karibima, potpisan 1969. godine, bio je Sporazum iz Tlatelolca, koji je podstakao druge delove sveta da prate ovaj primer. Na Bliskom istoku, ovaj koncept se javlja tokom 1960-ih i dobija oblik 1974. godine nakon inicijative Irana uz podršku Egipta. U skladu sa ovom inicijativom, Bliskoistočne zemlje treba da izbegavaju nuklearno oružje, a nuklearne države da se suzdrže od upotrebe oružja masovnog uništenja, s obzirom na ozbiljnu pretnju koju Egipat vidi u eventualnom sticanju nuklearnog oružja od strane Izraela. Rezolucija je odobrena bez ijednog glasa protiv, sa podrškom čak 125 zemalja članica UN, dok su Izrael i Mjanmar ostali uzdržani (Hautecouverture and Mathiot 2011). Nakon 1974. godine, rezolucija o Zoni slobodne od nuklearnog oružja na Bliskom istoku postala je redovna tačka dnevnog reda Generalne skupštine UN-a. Završni dokument desete posebne sednice UN Generalne skupštine 1978. godine posvećene razoružanju poziva na uspostavljanje Zone slobodne od nuklearnog oružja na Bliskom istoku, uz podršku zainteresovanih država i priznanje doprinosa toj zoni

međunarodnom miru i bezbednosti, pritom naglašavajući da države u regionu treba da se obavežu na odricanje od sticanja nuklearnog oružja reciprocitetom sve do njenog formiranja („Final Document of the Tenth Special Session of the general assembly” 1978).

U periodu od 1980. do 1990. godine brojna politička previranja i sukobi su dodatno komplikovali napore ka postizanju sporazuma o razoružanju. Nakon što je rezolucija o Zoni slobodne od nuklearnog oružja na Bliskom istoku usvojena na 35. sednici UN Generalne skupštine 1980. godine, dogodili su se značajni koraci ka stvaranju te zone. Izraelski preokret, podržavanje rezolucije koju je predložio Egipat, pokazao je promenu u stavu i otvorio vrata za dalje razgovore (Hautecouverture and Mathiot 2011). U istom periodu, Irak je postao ključna figura u regionalnim pitanjima o nuklearnom oružju, a njegovi naporu u razvoju nuklearnih programa stvarali su zabrinutost i dodatne izazove u pregovorima. Postojali su dokazi o upotrebi hemijskog oružja u 8-godišnjem ratu vođenom sa Iranom, kao i jake sumnje u razvoj programa biološkog oružja na Bliskom istoku (Kostić i Stefanović 2021).

Ova dešavanja su u velikoj meri uticala na pojavu pojma 'Zone slobodne od oružja masovnog uništenja', proisteklog iz egipatskog diplomatskog predloga 'Mubarak' iz 1990. godine nazvanog po egipatskom predsedniku Hosniju Mubaraku (مبارك حسني). "Mubarakova inicijativa", stavila je potencijalnu zonu na Bliskom istoku na kvalitativno drugačiji nivo u poređenju sa svim drugim zonama bez nuklearnog oružja. Generalni sekretar UN-a objavio je "Studiju o efikasnim i proverljivim merama koje bi olakšale uspostavljanje Zone slobodne od nuklearnog oružja na Bliskom istoku" 1990. godine, koja razmatra pitanje geografske definicije zone na Bliskom istoku, odnosno predlaže precizno definisanje zemalja koje bi učestvovala u stvaranju ove zone. Prvi Zalivski rat 1991. doveo je do otkrića tajnog iračkog programa oružja za masovno uništenje, a Savet bezbednosti je usvojio rezoluciju kojom osuđuje Irak i priznaje neophodnost uspostavljanja zone u regionu. Ipak, stavovi država ostaju nepromenjeni: arapske države traže uspostavljanje zone pod uslovom da Izrael pristane na Neproliferacioni sporazum iz 1968, dok Izrael ističe da stvaranje zone treba obuhvatiti sve države u regionu s oružjem za masovno uništenje. Ipak, prelazak s ideje o zone slobodne od nuklearnog oružja na onu koja uključuje oružje masovnog uništenja u celosti obeležava prekretnicu, integrišući projekt u širi politički i strateški kontekst (Hautecouverture and Mathiot 2011).

Madridski i Barselonski proces, ključne inicijative za stvaranje Zone bez nuklearnog oružja na Bliskom istoku, odražavaju diplomatske napore s različitim nivoima uspeha. Multilateralna radna grupa za kontrolu naoružanja i regionalnu sigurnost, deo Madridskog procesa, postigla je značajan napredak u izradi poverljivih mera između ključnih učesnika, ali je dijalog prekinut zbog neslaganja Izraela i Egipta 1995 (Kostić i Stefanović 2021). Barselonski proces, potvrđen Barselonskom deklaracijom iz 1995, označio je ulazak Evropske unije kao značajnog aktera u ovaj napor i potvrdio nameru učesnika da rade na neproliferaciji nuklearnog, hemijskog i biološkog oružja (Hautecouverture and Mathiot 2011).

„Zona Bliskog istoka slobodna od nuklearnog oružja, kao i drugog oružja masovnog uništenja“, prvi put se pojavila na dnevnom redu Revizionih konferencija Ugovora o neširenju nuklearnog oružja u maju 1995. godine (Steinberg 1996). Konferencija je rezultat obimnog diplomatskog procesa u kojem je Izrael bio uključen od 1994. godine putem različitih bilateralnih kanala, a uglavnom je rezultat izraelsko-egipatskih odnosa. Usvojeni dokument se bavi izraelskim nuklearnim pitanjem i pitanjem povezivanja između mirovnog procesa, napora u kontroli naoružanja i između nuklearnog oružja i drugog oružja za masovno uništenje i postavlja određene obaveze, posebno za države sa nuklearnim oružjem. Ozbiljna diskusija o cilju zone na Bliskom istoku usledila je tek na 8. Konferenciji 2010. godine, rezultirajući planiranjem konferencije za 2012. godinu, na kojoj su se okupile sve države Bliskog istoka kako bi razgovarale o zoni slobodnoj od nuklearnog oružja i drugog oružja masovnog uništenja. Predlog o konferenciji 2012. ima dvostruki efekat na pregled Neproliferacijskog sporazuma i njegovu autoritet, jačajući ili oslabljujući oba, u zavisnosti od ishoda. U kontekstu

uspostavljanja zone, legitimnost NPT okvira obično se posmatra sa ambivalentnošću, s Egiptom koji želi jačanje veze između događaja i pregleda NPT-a, dok Izrael insistira na jasnoj distinkciji i uključivanju svih oružja masovnog uništenja (Hautecouverture and Mathiot 2011).

Uprkos uspehu Konferencije iz 2010. godine, SAD su počele da se udaljavaju od procesa zbog pominjanja Izraelskih nuklearnih postrojenja Izraela i potrebe da se stave pod nadzor IAEA-e u Završnom dokumentu, dok istovremeno nije bilo reči o pitanjima nesaradnje Irana (Lewis 2013). Tokom 2000-ih godina, uzrok zabrinutosti bio je i navodni iranski program nuklearnog naoružanja, a nakon nekoliko neuspeha, Zajednički sveobuhvatni plan akcije konačno je potpisan 2015. godine. Ipak, SAD su odstupile od ovog plana i uprkos pritiscima EU, nisu nastavile sa sporazumom (Kostić 2021). Dalji pozitivni razvoj u poslednjim godinama jača šanse za postizanje Zone Bliskog istoka bez nuklearnog oružja i drugog oružja za masovno uništenje, posebno proboj u nuklearnim pregovorima između Irana i EU3+3 (Sjedinjene Američke Države, Velika Britanija, Rusija, Francuska, Kina i Nemačka), uz napore da se oslobodi Sirija od hemijskih oružja. Iran i EU3 + 3 su se složili o Zajedničkom sveobuhvatnom planu akcije 2015. godine, koji uvodi neviđene inspeksijske i transparentnostne mere kako bi se obezbedilo da iranski nuklearni program ostane miroljubiv i ograničen (Esfandiary 2014).

Na Generalnoj skupštini UN u 2018. godini usvojena je rezolucija koja poziva na "Konferenciju o uspostavljanju zone Bliskog istoka bez nuklearnog oružja i drugog oružja za masovno uništenje", sa idejom da se tzv. Novembarska konferencija održava sve dok se ne postigne pravno obavezujući sporazum o uspostavljanju pomenute zone. Prva održana konferencija 2019. godine označila je prekretnicu jer su se sastale sve 22 države Arapske Lige, zajedno sa Iranom, kao i 4 od 5 stalnih članica Saveta bezbednosti Ujedinjenih Nacija, to jest Rusija, Kina, Francuska i Ujedinjeno Kraljevstvo. Samo su SAD i Izrael odbili da prisustvuju, ali su bili pozvani da se pridruže 2021. godine (United Nations Office for Disarmament Affairs n.d.). Iako su obe konferencije završene sporazumima koji predviđaju različite sporazume i dalje korake, do pisanja ovog teksta zona nije uspostavljena.

Uloga Izraela

Izrael održava jedinstvenu nuklearnu politiku poznatu kao „nuklearna netransparentnost“, što ga razlikuje od drugih nuklearnih sila. Ova politika podrazumeva da Izrael ne javno iznosi svoj nuklearni status i obavezuje se da neće biti prvi koji će uvesti nuklearno oružje na Bliski istok. Sjedinjene Američke Države igrale su ulogu u oblikovanju ove politike, insistirajući na neprovođenju nuklearnih testova i nepromovisanju nuklearnog programa. Iako Izrael poštuje globalne norme neproliferacije, uslovljava nuklearno razoružavanje sveobuhvatnim mirom, dok istovremeno sprovodi politiku usmerenu na obustavljanje mirovnog procesa. Stiče se utisak da Izrael nikada nije zaista verovao globalnim instrumentima za sprečavanje širenja nuklearnog naoružanja, iako zvanična politika Izraela podržava stvaranje Zone slobodne od oružja masovnog uništenja na Bliskom istoku. Fokus mu je bio na međudržavnim i regionalnim odnosima, kao i na regionalnim aranžmanima za kontrolu naoružanja, a ne na globalnim ugovorima kao osnovi politike u oblasti nekonvencionalnih sredstava. Za razliku od arapskog stava da zonu treba uspostaviti pre sveobuhvatnog mirovnog sporazuma, za Izrael je mir na prvom mestu, a razoružavanje poslednje (Ami 2009). Ipak, imajući u vidu trenutni sukob Izraela i Hamasa u pojasu Gaze, teško je govoriti o miru u kontekstu Izraela, pogotovo uz nedavnu izjavu ministra Amihajja Eljahua (אליהו אמיהי). Ministar je izjavio da je korišćenje nuklearnog oružja protiv Gaze „opcija“ u toku izraelskog rata protiv opsednute palestinske enklave, tvrdeći da nema nedužnih u Gazi i podržavajući kolektivno kažnjavanje. Izraelski premijer Benjamin Netanjahu (בנימין נתניהו) odbacio je ove komentare kao „udaljene od stvarnosti“ i suspendovao Eljahua sa sednica kabineta, ali je ova izjava dodatno podgrejala sumnje o nuklearnom oružju Izraela. Tokom konflikta je bačeno

hiljade bombi na Pojas Gaze, uz značajan broj žrtava, a mogućnost korišćenja nuklearnog oružja u Gazi od strane Izraela ostaje izuzetno neizvesna (The New Arab Staff 2023).

Zaključak

Glavna prepreka formiranju Zone slobodne od oružja masovnog uništenja na Bliskom istoku leži u kompleksnoj geopolitičkoj dinamici regiona. Asimetrija u moći, zajedno sa dugotrajnim regionalnim sukobima i bezbednosnim pitanjima, doprinosi opiranju ključnih aktera, posebno Izraela, uključivanju u proces razoružanja. Izraelska politika 'nuklearne netransparentnosti', nepoštovanje međunarodnih ugovora i oklevanje da se pridruži predloženim zonama stvaraju prepreke za uspostavljanja zone slobodne od oružja masovnog uništenja na Bliskom istoku i izazivaju nepoverenje. Istorijsko negiranje postojanja Izraela od strane nekih regionalnih država dodatno komplikuje formiranje Zone bez oružja masovnog uništenja. Takođe, izraelski zahtev da mir prethodi razoružanju odstupa od stava arapskih država i otežava postizanje saglasnosti o formiranju zone, a posebno je kontroverzan u svetlu trenutnog izraelsko-palestinskog sukoba. Nedostatak transparentnosti dodatno otežava napore za integraciju Izraela u globalne inicijative neproliferacije i značajno utiče na višeslojni izazov uspostavljanja zone, utičući na regionalnu stabilnost, percepciju bezbednosti i saradnju u okviru procesa razoružanja.

Bibliografija:

- Ami, Shlomo Ben. 2009. „Nuclear Weapons in the Middle East: The Israeli perspective“. Regional Meeting of The International Commission on Nuclear Non-Proliferation and Disarmament. Pristupljeno 15. novembar 2023. http://www.icnnd.org/Documents/Ben_Ami_Paper.pdf.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. 2023. „Weapon of mass destruction“. Encyclopedia Britannica. Pristupljeno 14. novembar 2023. <https://www.britannica.com/technology/weapon-of-mass-destruction>.
- Cohen, Avner. 1998. „*Israel and the Bomb*“. New York: Columbia University Press.
- Esfandiary, Dina. 2014. „In the Middle East, Get Rid of Chemical Weapons First.“ Arms Control Association. Pristupljeno 22. novembar 2023. https://www.armscontrol.org/act/2014_01-02/In-the-Middle-East-Get-Rid-of-Chemical-Weapons-First.
- UN [United Nations]. 2023. „Final Document of the Tenth Special Session of the general assembly“. UN General assembly, 1978. Pristupljeno 1. decembar 2023. <https://digitallibrary.un.org/record/218448?ln=en>.
- Hautecoverture, Benjamin and Mathiot, Raphaelle. 2011. „A Zone free of WMD and means of delivery in the Middle East: an assessment of the multilateral diplomatic process, 1974–2010“. Paper presented at EU Non-Proliferation Consortium, Brussels, July 6-7 2011.
- Kostić, Marina, i Stefanović, Andrej. 2021. „*The Middle East Weapons of Mass Destruction Free Zone: Rationale, attitudes and way ahead*“. Belgrade: Institute of International Politics and Economics.
- Kostić, Marina. 2021. „European Union and the weapons of Mass Destruction: Policy, Threat, Response“. *Romanian Review of Political Sciences and International Relations*, 18: 135-155.
- Lewis, Patricia M. 2013. „A Middle East free of nuclear weapons: possible, probable or pipe-dream?“. *International Affairs*, 89 (2): 433-450.

- Platias, Athanassios G. and R. J. Rydell. 1983. „International Security Regimes: the Case of a Balkan Nuclear-Free Zone”, In: South-Eastern Europe after Tito, a Powder-Keg for the 1980s, edited by: David Carlton and Carlo Schaerf, 105-130. London: Macmillan Press.
- Santoro, David. 2011. „Status of non-proliferation treaties, agreements, and other related instruments in the Middle East“. Paper presented at EU Non-Proliferation Consortium, Brussels, July 6-7 2011.
- Steinberg, Gerald M. 1996. „Middle East Peace and the NPT Extension Decision“. Middlebury Institute of International Studies at Monterey. Pristupljeno 19. decembar 2023. <https://www.nonproliferation.org/wp-content/uploads/npr/steinb41.pdf>.
- The New Arab Staff. 2023. „Israeli minister Amichai Eliyahu says nuclear attack on Gaza is 'an option'“. The New Arab. Pristupljeno 18. decembar 2023. <https://www.newarab.com/news/israel-minister-says-nuclear-attack-gaza-option>.
- United Nations Office for Disarmament Affairs. n.d. „Conference on the Establishment of a Middle East Zone Free of Nuclear Weapons and Other Weapons of Mass Destruction, List of Participants“. United Nations Office for Disarmament Affairs. Pristupljeno 11. decembar 2023. <https://www.un.org/disarmament/topics/conference-on-a-mezf-of-nwandowomd>.

MIDDLE EAST BETWEEN PROLIFERATION CRISIS AND WEAPONS OF MASS DESTRUCTION-FREE ZONE

Anja STEFANOVIĆ

Abstract: *In the Middle East, where conflicts and wars are an unavoidable reality, the establishment of a zone free of nuclear and other weapons of mass destruction sounds like a utopian dream. In this context, this paper thoroughly analyzes the complex dynamics between the current proliferation crisis and the idea of forming a zone free of nuclear and other weapons of mass destruction in the Middle East. Through a detailed review of the history of nuclear programs in the region and previous attempts to establish a zone without nuclear weapons, the paper focuses on understanding the current situation. Utilizing methods of analysis of available sources and relevant documents, the paper seeks to answer the following question: "To what extent does Israel's policy of 'nuclear opacity' impact the prospects and challenges of creating a Weapons of Mass Destruction-Free Zone in the Middle East, and how does it shape regional dynamics, security concerns, and international cooperation?". This paper aims to contribute to understanding complex geopolitical relations and perspectives in this exceptionally turbulent part of the world.*

Keywords: *Middle East, nuclear weapons, weapons of mass destruction, proliferation, zone without nuclear weapons, Weapons of Mass Destruction-Free Zone, Israel.*

BEGINOVA DOKTRINA – POREKLO, PRIMENA I PERSPEKTIVE

Hana POLLAK¹

Apstrakt: *Beginova doktrina predstavlja strategiju preventivne samoodbrane države Izrael koja se koristi sa ciljem sprečavanja drugih država Bliskog Istoka da nabave nuklearno oružje, uprkos nuklearnoj ambivalentnosti same države Izrael, koja niti priznaje niti poriče postojanje sopstvenog nuklearnog arsenala. Doktrina je nastala 80ih godina, nakon napada na irački reaktor i još uvek je nezaobilazan deo izraelske odbrambene politike, međutim teoretičari dovode u pitanje stepen koristi kao i njenu upotrebljivost u slučaju Irana. Ovaj rad se takođe bavi i pitanjem legalnosti doktrine u kontekstu međunarodnog prava.*

Ključne reči: *Izrael, nuklearno naoružanje, Beginova doktrina, preventivna samoodbrana.*

Uvod

Nuklearna proliferacija jeste širenje kruga država koje poseduju nuklearno oružje, tehnologije koja služi razvijanju nuklearnih programa kao i fisionog materijala (Britannica 2023). Debata o nuklearnom oružju se zasniva na dve ose: nuklearnom pozitivizmu i nuklearnom pesimizmu. Optimisti veruju da proliferacija nuklearnog oružja neće dovesti do preventivnih ratova ili direktne konfrontacije između država koje poseduju ovu tehnologiju, dok pesimisti veruju da programi u nastanku dovode do preventivnih ratova kako bi se druge države zaustavile u svojoj nameri da razvijaju svoje nuklearne programe (Whitlark 2021). Ovi pogledi se manifestuju kao pozicije za i protiv proliferacije. Izrael vidi nuklearnu proliferaciju na Bliskom Istoku kao pretnju po svoje postojanje, s obzirom na sam način nastanka ove države, čestih ratova i sukoba sa susednim državama i terorističkim organizacijama, kao i prevalentnoj ideologiji antisemitizma koji vlada u ovom regionu. Jedine dve države koje priznaju postojanje Izraela u ovom regionu jesu Egipat (1979) i Jordan (1994). Čvrst stav ukorenjen u poziciji nuklearnog pesimizma, Izrael će prvi put iskazati 60ih godina, kada je Egipat krenuo sa masovnom proizvodnjom raketa. Egipatski predsednik Naser, u izraelskim medijima posmatran kao otelotvorenje Hitlera, pohvalio se da je egipatska vojska u stanju da pogodi „bilo koju metu južno od Beiruta“ a egipatske radio stanice su počele sa emitovanjem pretećih poruka (Bergman 2018). Još veća panika je zavladała nakon saznanja da je u pitanju nuklearni program i da su umešani nemački naučnici. Ova instanca predstavlja prve korene Beginove doktrine. Ekstenzivna propagandna delatnost, klandestilne operacije prikupljanja informacija, otmice i targetirana ubistva naučnika čine lepezu primenjenih metoda u egipatskom scenariju.

„Nikada se neće ponoviti, nikada se neće ponoviti! Recite to svojim prijateljima, recite to svima koje upoznate, branićemo svoj narod sa svime što imamo na raspolaganju. Nećemo dopustiti bilo kom neprijatelju da se domogne oružja za masovno uništenje i uperi ga ka nama“ (Katz 2022). Par dana nakon ove izjave, Menahem Begin je dao još jedan intervju gde je zacementirao svoj stav: „Ovaj napad će biti presedan svakoj sledećoj vladi Izraela... svaki sledeći premijer će delovati na isti način u sličnim okolnostima“ (Ibid). Ovaj koncept preventivne samoodbrane je poznat kao Beginova doktrina, usvojena nakon napada na nuklearni reaktor Osirak u Iraku 1981. godine. Iako postoje dokazi da Izrael poseduje sopstveni nuklearni arsenal, oficijelna politika ove države je da to ni ne potvrđuje niti demantuje. Floskula

¹ Student master akademskih studija Terorizam, organizovani kriminal I bezbednost Univerziteta u Beogradu.

koja se ponavlja jeste da država Izrael neće biti prva koja će uvesti nuklearno oružje na Bliski Istok (Kostić Šulejić 2022). 50ih godina prošlog veka, uz francusku pomoć, Ben Gurion je započeo ostvarenje nuklearnih ambicija. Prve sumnje da Izraelci grade nuklearni reaktor se pojavljuju već 1958. godine, međutim do priznanja da je gradnja započeta dolazi tek 1960. godine, kada je premijer Ben Gurion izjavio da je u pitanju projekat na kome rade „isključivo izraelski eksperti“ i da je „predviđen isključivo za miroljubive svrhe“ (NTI 2023). Veruje se da je do 1973. godine Izrael već uspeo da razvije nuklearno oružje (Ibid). Trenutno se procenjuje da Izrael na raspolaganju ima 90 nuklearnih bojevih glava, 50 Jericho II i III kopnenih balističkih raketa kratkog i srednjeg dometa, do 20 podmorničkih balističkih raketa, 5 podmornica na električni pogon klasa Dolphin i Dolphin 2, kao i 50 F-161 i F15 teških bombardera sa nuklearnom ulogom (Kostić Šulejić 2022). Bitno je napomenuti i to da Izrael, uprkos velikim pritiscima više američkih administracija, nije članica NPT ugovora o nuklearnoj neproliferaciji, uz Indiju, Pakistan i Severnu Koreju. 1969. godine, američki predsednik Nikson i izraelska premijerka Meir, postigli su tajni dogovor: Izrael neće priznati postojanje ili sprovesti testiranje svog arsenala, a SAD će prestati sa inspekcijama izraelskih postrojenja kao i sa pritiskom vezanim za ugovor o neproliferaciji (NTI 2023). Uprkos ovom dogovoru, deklasifikovana američka dokumenta ukazuju na to da je proba vrlo verovatno izvršena 1979. godine u blizini južnoafričke obale (Ibid).

Operacija Opera

Irački diktator Sadam Husein je video sebe kao otelotvorenje Nabukadonosora, vladara koji je uništio kraljevinu Izrael. Nazivao je Jevreje „mešavinom đubreta i otpadaka drugih nacija“ (Bergman 2018), a u partijskim novinama su objavljivani tekstovi gde se prvi čovek Baath partije upoređuje sa Salahom-al-Dinom, koji će osvojiti Jerusalim i isterati nevernike iz Jerusalima (Ibid). Francuska se 70ih godina obavezala da Iraku proda dva reaktora od kojih je jedan nazvan Osirak. Izraelske službe su krenule sa zastrašivanjem a zatim prešle i na ubijanje iračkih naučnika koji su radili na projektu: taktika koja je već ranije korišćena i bila vrlo uspešna u otklanjanju egipatskih nuklearnih ambicija. Međutim, ovaj put ni to nije pomoglo a Sadam Husein je zapretio da će „sravniti Tel Aviv sa zemljom“ (Ibid). Uprkos širokom neslaganju čelnika izraelskih bezbednosnih službi, Menahem Begin se odlučio da da svoj blagoslov operaciji Opera. 7. juna 1981 reaktor Osirak je bombardovan i kompletno uništen. Iako je ovaj napad praćen oduševljenjem u Izraelu, irački vladar nije nameravao da se tek tako odrekne svojih ambicija. Budžet za nuklearni program je znatno uvećan i preduzete su mere stroge predostrožnosti kako bi se osigurala veća tajnovitost. Nakon operacije Pustinjska Oluja 1991. godine, otkriveno je da je Sadamu trebalo još samo par godina da dostigne punu operativnu nuklearnu sposobnost (Ibid). S tim u vezi, može se napraviti argument da operacija Opera nije ta koja je dovela do željenog ishoda, već je pre u pitanju Sadamova greška da napadne Kuvajt. Bilo kako bilo, Beginova doktrina je postala sastavni deo izraelske odbrambene strategije.

Operacija Outside the Box\Orchard

Godine 2007. Mosad je otkrio da Sirija pokušava da napravi nuklearnu bombu. U distriktu Deir-al Zor, krio se Al Kibar nuklearni pogon (Follah and Stark 2009). Meir Dagan, tadašnji direktor Mosada je odmah otišao u posetu Majku Hejdenu, čelniku Centralno Informativne Agencije. U junu te godine, američke službe su potvrdile izraelske strepnje – u pitanju je zaista bio nuklearni reaktor i to istog tipa kao Jongbujon u Južnoj Koreji (Bergman 2018). Utvrđeno je i to da je projekat finansirao Iran. Tadašnji premijer Izraela, Ehud Olmert je želeo da američke snage unište reaktor (Ibid), a sa njim se od američkih kolega slagao samo tadašnji potpredsednik Dik Čejni. Procenjeno je da je ostalo samo još pola godine do pune

operativnosti reaktora te je vreme bilo od presudnog značaja. Predlog je odbačen, te je Izrael odlučio da reaguje sam (Ibid). Šestog septembra 2007. godine, izraelska avijacija je uništila Al Kibar. Nakon ove operacije, Olmert je preko Erdogana poslao poruku Al Asadu: ukoliko sirijski predsednik bude delovao uzdržano, Izrael neće preuzeti odgovornost za napad (Ibid). Na taj način, Asad bi zadržao ugled i ne bi imao problema zbog navodnog nepoštovanja ugovora o neproliferaciji. Izraelsko ministarstvo odbrane je preuzelo odgovornost za napad tek 2018. godine (Ibid). Bašar Al Asad nikada nije priznao postojanje sirijskog nuklearnog programa uprkos tome što je Međunarodna agencija za atomsku energiju (IAEA) utvrdila da postoje „velike šanse“ da je u pitanju upravo bio nuklearni reaktor (Ibid).

Beginova doktrina i međunarodno pravo

Po članu IV već pomenutog ugovora o neproliferaciji, svaka država ima neotuđivo pravo da „istražuje, proizvodi i koristi nuklearnu energiju u mirnodopske svrhe“ (United Nations 2023). Sve države potpisnice takođe imaju pravo da razmenjuju opremu, materijale i tehnološke i naučne informacije nužne za razvijanje ove vrste energije u mirnodopske svrhe (Ibid). S tim u vezi, Međunarodna agencija za atomsku energiju ocenjuje svaki oružani napad na nuklearno postrojenje koje operiše u mirnodopske svrhe kao “kršenje principa Povelje Ujedinjenih Nacija, međunarodnog prava i statuta Agencije” (IAEA 2023). Pored toga, napadi na reaktore takođe krše i principe humanitarnog prava, sadržane u Prvom I Drugom protokolu Ženevske konvencije (Carlson 2023). Iako Izrael nije ratifikovao ni jedan od pomenutih protokola, principi sadržani u njima predstavljaju tekovine običajnog prava i stoga ratifikacija ne pravi razliku u pogledu njihovog kršenja. Pomenuta agencija je zadužena za procenjivanje da li se nuklearna energija zaista razvija u dozvoljene svrhe ili određena država potpisnica ima drugačije planove. Mohamed El Baradei, direktor Međunarodne agencije za atomsku energiju i dobitnik Nobelove nagrade za mir, naglašava kako ispunjenje nadležnosti ove agencije često zavisi od Hirova država potpisnica, s obzirom da je nužno dobiti odobrenje za testiranje materijala (Follah and Stark 2009). U slučaju da određena služba nabavi informacije o neprijateljskoj prirodi određenog nuklearnog programa, nužno je da se agencija odmah obavesti o novim dešavanjima. Nakon bombardovanja reaktora u Siriji, agencija je poslala misiju da ispita ostatke postrojenja, što je skoro nemoguć zadatak. Iran je još 80ih godina insistirao na donošenju rezolucije koja osuđuje napade na nuklearna postrojenja. Izraelska linija argumentacije u ovom slučaju bi se mogla osloniti na pravo države na anticipatornu samoodbranu. Postoje dve vrste tumačenja člana 51 Povelje Ujedinjenih Nacija. Restriktivniji tok mišljenja, tumači pravo na samoodbranu kao nužno samo u kontekstu oružanog napada. Drugi tok razmišljanja, tumači ovaj član nešto šire tako da se izrazom “individualna I kolektivna samoodbrana” obuhvata i anticipatornu samoodbranu, te države zadržavaju pravo da same ocene da li pretnja postoji ili ne. Doduše, čak i neki od pravnika naklonjenih restriktivnijem tumačenju priznaju pravo na anticipatornu samoodbranu u slučaju rizika vezanog za nuklearno oružje (Van de hole 2003).

Iran kao test za Beginovu doktrinu

Sadamu Huseinu, Bašaru al Asadu i Gamalu Abdelu Naseru, zajedničke su izazivačke i neprijateljske izjave i anti-izraelska politika. Ovoj trijadi možemo dodati i Alija Kameneija, vrhovnog vladara Irana, koji je izjavio da je „vrhovna misija Islamske Republike Iran da izbriše Izrael sa mape“ (MacAskill and McGreal 2005). Primena Beginove doktrine u slučaju Irana, bazira se na amalgamaciji diplomatskog pritiska, targetiranih ubistava, podrške iranskih disidentskih grupa, sabotaze, klandestilnih operacija izraelskih službi, a uveden je i jedan novitet: sajber napad (Bergman 2018). U saradnji sa američkim službama, uspešno je

napravljen virus „Stuxnet“ koji je napadom na iranski SCADA sistem, uspeo da napravi izvesnu štetu na jednom od napadnutih reaktora 2009. godine (Ibid). Međutim, procenjuje se da šteta nije bila značajna već da je napredak iranskog programa samo usporen za par meseci. Iako se da zaključiti da je doktrina već u upotrebi, da li ona može biti uspešno rešenje i koji bi mogli biti sledeći koraci?

Kao što je i sam Begin naglasio, doktrina bi trebalo biti primenjena u „sličnim okolnostima“. Moja hipoteza je da u ovom slučaju, nema dovoljno sličnosti da bi ova doktrina mogla dovesti do iščekivanog ishoda.

Kao prvo, doktrina se primenjuje u slučajevima kada je bezbednosna struktura Izraela nakupila i potvrdila dovoljno informacija, kako o karakteristikama samih programa i o ljudima koji su uključeni, tako i o samim postrojenjima. Iranska bezbednosna struktura operiše u potpunoj tajnosti i do informacija je vrlo teško doći. Nakon operacije Orchard, Iran je nastavio da razvija svoj nuklearni program u podzemnim tunelima, tako da čak ni američke super-bombe dizajnirane za razaranje bunkera ne bi mogle da u potpunosti unište reaktore poput Natanca (Natanz) (Follah and Stark 2009). Drugo, za razliku od prethodno navedenih operacija, ovde nije reč o jednom reaktoru već o više raštrkanih postrojenja koja rade u najvećoj tajnosti. Veruje se da je Iran dostigao kapacitet koji je potreban da bi napravio oružje ukoliko se odluči za tu opciju (Ibid). Pri donošenju konačne odluke o primeni Beginove doktrine, sprovode se i analize oportunitetnog troška i sagledavaju se operativne i političke posledice. Planovi vezani za napade izraelskih snaga na Iran sa sobom nose mnoštvo problema. Iran je velika i udaljena država, i kako bi se došlo do njega potrebno je ući u vazdušne prostore drugih država što sa sobom nosi izvesne političke posledice. U jednom scenariju, potrebno je proći kroz Jordan, što bi de facto bilo kršenje ugovora o prijateljstvu sa jednom od dve države koje priznaju Izrael. Po drugom, izraelska avijacija bi prelazila preko tursko-sirijske granice, što bi podrazumevalo tursku i američku saradnju, što je takođe vrlo malo verovatno. U svim prethodnim slučajevima, izuzev sajber napada na iransko postrojenje, američka podrška je uvek izostajala. Procenjuje se da je rizik od povratne reakcije Sirije vrlo mali, međutim saglasnost Turske bi bila presudna. Treći scenario je možda čak i najapsurdniji, jer je u pitanju prolazak kroz vazdušni prostor Saudijske Arabije, jednog od najbitnijih strateških saveznika SAD-a. U ovom slučaju, avijacija bi letala i kroz vazdušni prostor Kuvajta i Iraka, što još više komplikuje situaciju (Toukan 2009).

Kod planiranja ovakvih akcija, uvek je najbitnije proceniti rizik od izbijanja rata. Iako je i u prethodnim situacijama bilo velikih nesuglasica u kriznom štabu izraelskih službi (Bergman 2018), za Iran se procenjuje da je rizik od izbijanja rata ogroman ukoliko se Izrael odluči za napad na neki od poznatih reaktora. Osim iranskih vojnih snaga, treba napomenuti i to da Iran finansira Hezbolah u Libanu, i ne bi bilo neočekivano da u slučaju izbijanja rata upotrebi i ovu organizaciju kako bi došlo do formiranja drugog fronta. Takođe ne treba izgubiti iz vida ni trenutnu situaciju u kojoj se Izrael nalazi u kontekstu rata protiv Hamasa. Den Meridor, bivši zamenik premijera i ministar za obaveštajnu delatnost i atomsku energiju Izraela, smatra da Beginova doktrina ne nalaže da su preventivni napadi uvek najbolja odbrana (Williams 2011). „U svakom slučaju, ne postoji kontradiktornost između bilo kakve doktrine napada i doktrine odbrane. Ako doktrina napada ne rešava problem, onda je potrebno da možete da se odbranite“ (Ibid), izjavio je Meridor.

Bibliografija:

- Bergman, Ronen. 2018. *Rise and kill first: The Secret History of Israel's Targeted Assassinations*. New York: Random House.
- Britannica. „Nuclear proliferation.“ Pristupljeno 22. novembar 2023. <https://www.britannica.com/topic/nuclear-proliferation>.

- Carlson, John. „Prohibition of military attacks on nuclear facilities”. Vienna Center for Disarmament and Non-Proliferation. Pristupljeno 1. decembar 2023. <https://vcdnp.org/wp-content/uploads/2022/09/Attacks-on-nuclear-facilities.pdf>.
- Cyberlaw. „Operation Orchard/Outside the Box (2007)”. Pristupljeno 13. novembar 2023. [https://cyberlaw.ccdcoe.org/wiki/Operation_Orchard/Outside_the_Box_\(2007\)](https://cyberlaw.ccdcoe.org/wiki/Operation_Orchard/Outside_the_Box_(2007)).
- Follah, Von Erlich. Stark, Holger. 2009. “How Israel Destroyed Syria’s Al Kibar Nuclear Reactor”. Spiegel International. Pristupljeno 12. decembar 2023. <https://www.spiegel.de/international/world/the-story-of-operation-orchard-how-israel-destroyed-syria-s-al-kibar-nuclear-reactor-a-658663.html>.
- IAEA. „International Atomic Energy Agency General Conference”. Pristupljeno 22. decembar 2023. https://www.iaea.org/sites/default/files/gc/gc34res-533_en.pdf.
- Katz, Yaakov. 2022. “Is the ‘Begin Doctrine’ still relevant for Israel against Iran?” Jerusalem Post. Pristupljeno 16. novembar 2023. <https://www.jpost.com/middle-east/iran-news/article-702840>.
- Kostić Šulejić, Marina. 2022. *Strateška stabilnost u multipolarnom svetu*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- MacAskill, Ewen and McGreal, Chris. 2005. „Israel should be wiped off map, says Iran’s president”. Guardian. Pristupljeno 22. novembar 2023. <https://www.theguardian.com/world/2005/oct/27/israel.iran>.
- NTI. „Israel, Country profile”. Pristupljeno 11. decembar 2023. <https://web.archive.org/web/20141006135509/http://www.nti.org/country-profiles/israel/nuclear/>.
- Office for Disarmament Affairs Treaties Database. „Treaty on Non-Proliferation of Nuclear Weapons”. United Nations. Pristupljeno 23. decembar 2023. <https://treaties.unoda.org/t/npt>.
- Toukan, Abdulah. 2009. „Study on a Possible Israeli Strike on Iran’s Nuclear Development Facilities.” Center for Strategic and International Studies. Pristupljeno 16. decembar 2023. https://web.archive.org/web/20090722235700/http://csis.org/files/media/csis/pubs/090316_israelistrikeyiran.pdf.
- Van de hole, Leo. 2003. „Anticipatory Self-Defence Under International Law”. American University International Law Review, 19, No. 1: 69-106.
- Whitlark, Rachel Elizabeth. 2021. *All options on the table*. Ithaca: Cornell University Press.
- Williams, Dan. 2011. „Has Iran ended Israel’s Begin Doctrine?”. Reuters. Pristupljeno 27. novembar 2023. <https://www.reuters.com/article/us-israel-militarydoctrine-idUSTRE7A61SA20111107/>.

BEGIN'S DOCTRINE - ORIGIN, APPLICATION AND PERSPECTIVES

Abstract: *The Begin Doctrine is a preventive self-defense strategy of the State of Israel that is used with the aim of preventing other states of the Middle East from acquiring nuclear weapons, despite the nuclear ambivalence of the State of Israel itself, which neither admits nor denies the existence of its own nuclear arsenal. The doctrine was created in the 80s, after the attack on the Iraqi reactor and is still an indispensable part of Israel's defense policy, however theorists question the degree of benefit as well as its applicability in the case of Iran. This paper also deals with the issue of legality of the doctrine in the context of international law.*

Key words: *Israel, nuclear weapons, Begin's doctrine, preventive self-defense.*

IRANSKE OBAVEŠTAJNE SLUŽBE

- osvrt -

Aleksa BUBANJA¹

U radu se daje osvrt na strukturu, uticaj i delovanje iranskih službi bezbednosti. Islamska Republika Iran je država koja je omeđana Kaspijskim morem na severu, Persijskim i Omanskim zalivom na jugu. Ona ima šiitsko muslimansko stanovništvo što od nje pravi izuzetak u odnosu na njeno okruženje koje je većinski sunitско. Iran je od svoje Islamske revolucije 1978-me postao glavni protivnik zapadnom hegemonizmu. Raspolaze sa solidnim vojnim potencijalima i ima potencijala da stvori uslove za sticanje nuklearnog oružja. Danas se nalazi u dobrim odnosima sa svojim sunitским komšijama i neislamskim državama Azije pre svega Rusijom i Kinom. Iran ima saradnju i sa brojnim Islamističkim ekstremnim krugovima u svetu a kao zemlja uspela je da napravi ozbiljnu vojno-tehnološku industriju, iako je stalna meta sankcija zapada. Danas je jako zanimljivo videti i njihov napredak na terenu korišćenja veštačke inteligencije. Od 1953. Iranom je vlada prozapadni režim Pahlavia da bi nakon toga Ajatolah Homeini napravio Islamsku republiku Iran. Kako joj se ne bi ponovila 1953-ća, Seleukidi i ostali osvajači, ova država trenutno raspolaze sa ozbiljnom vojnom i obaveštajnom potporom u svojoj državi. U nastavku ću ukratko predstaviti najznačajnije elemente iranskog obaveštajnog sistema.

SAVAK (*Sāzmān-e Ettelā'āt va Amniyat-e Keshvar*) – Prvi korak ka institucionalizovanom organizovanju i obavljanju obaveštajnih poslova počelo je sa monarhovim *Savakom*. On je u svom nastupu imao izraženu dozu agresije prema opozicionim snagama. Na meti *Savak* bili bi najčešće komunisti i levičari a posebno se obraćala pažnja na njihov pristup i veze u oružanim snagama ili političkom vrhu Pahlavijevog Irana. Iskustva sa *Savakom* i njegovim metodama tada su ponajviše mogli osetiti ljudi bliski Tudeh Partiji, koja je bila SSSR-ova komunistička uzdanica. *Savak*, kao organizacija, je za vreme svog egzistiranja u obaveštajnoj areni ostavila utisak da je palica režima koja je radi očuvanja vlasti monarha razvila napredne metode rada. Ali, postoje uvrežena mišljenja, da je to bilo samo radi očuvanja vlasti a ne nacionalnog interesa drevnog naroda Iranske visoravni.

SAVAMA (*Sazman-e Ettelaat Va Amniat Meli Iran*) – *Savama* je iranska nacionalna obaveštajna i bezbednosna agencija. Osnovana je 1957. godine, ali je postala nezavisna agencija tek za vreme Iranskog revolucionarnog pokreta. Dobija Iranski karakter jer, kako se smatra, radi za svoju državu a ne interese zapada kao *Savak*. Ima obaveštajnu i kontraobaveštajnu delatnost, kako u Iranu tako i van njega. O delatnosti ove agencije govori i to da je neretko i na meti optužbi da pomaže u izvođenju globalnog terorizma i da projektuje moć Irana, ali su Iranske vlasti ovakve navode negirali.

VEVAK (*Vezerat-e Ettela'at va Amniat-e Keshvar*) – Oko koje sve vidi u osmouganiku, predstavlja simbol Ministarstva obaveštajnog rada i bezbednosti. Godine 1983-će, istoimeno ministarstvo se osnovalo spajanjem tri organizacije. To su Pasardani (osnovani da čuvaju revoluciju islama), Komiteti i kancelarija premijera za obaveštajnu delatnost. Ministarstvo informacija nadlgeda i kontroliše medije. Ima veliku ulogu u cenzuri i ima stroge zakone o

¹ Student osnovnih akademskih studija Fakulteta za diplomatiju i bezbednost, Univerziteta Union – Nikola Tesla, Beograd.

internet aktivnostima. Međunarodna zajednica njegove aktivnosti smatra kontraverznim, zato što ovo ministarstvo deluje u skladu sa svojim religijskim vrednostima. Ovo ministarstvo je pod direktnim nadzorom Iranskog vrhovnog vodje Ajatolaha. Vevak vrbuje svoje agente u inostranstvu ali se obuka takodje vrši u Iranu, obavezno pod izgovorom neke turističke posete ili odlaska na seminar. U njihovom pristupu vrbovanja stranih agenata na meti su uglavnom muslimani šiiti iz država kao što su Liban ili Irak.

Vrhovni savet za nacionalnu bezbednost - Ovaj Savet predstavlja moderatora u odnosima između Ajatolaha i nacionalno-bezbednosne politike, koja ne treba da bude konfrontirajuća u odnosu na verskog lidera Ajatolaha.

Iranska revolucionarna garda – Ova garda nije regularna garda već paravojna formacija koja služi za očuvanje verskog režima u Iranu. Ajatolah ima obaveštajnu službu u ovoj gardi, koja za razliku od *Vevaka*, ne može da podpadne pod uticaj predsednika već je čuvar Ajatolaha i teokratije. Ljudi iz ove službe, obučavaju brojne islamske paramilicione grupe poput Hezbolaha ili Hamasa. Obaveštajne službe Iranske revolucionarne garde nekada i ne dele informacije sa Vevakom. Upravo u njih vrhovni verski vodja Ajatolah polaže nadu, jer oni štite njega i verski poredak u državi.

III
IZAZOVI BEZBEDNOSTI

DEMOKRATSKA I CIVILNA KONTROLA ORUŽANIH SNAGA: SLUČAJ SRBIJA

Petar KUVELJIĆ¹

Apstrakt: *Ovaj rad analizira demokratsku i civilnu kontrolu nad oružanim snagama u Srbiji, istražujući dinamiku civilno-vojnih odnosa i ulogu vojske u društvenom i političkom životu. Teorijski okvir za analizu obuhvata koncepte civilno-vojnih odnosa i demokratske i civilne kontrole, s posebnim osvrtom na teoriju Semjuela Hantingtona. Analiza se vrši kroz četiri parametara: ustavni i zakonski okvir, institucionalni okvir, svakodnevni odnosi između vojske i političkih elita i karakter vojske i poverenje građana prema vojsci. Ustanovljeno je da Srbija ima formalne mehanizme za demokratsku kontrolu, ali se suočava s izazovima u praksi, uključujući politizaciju vojske i nedostatak dosledne objektivne kontrole.*

Ključne reči: *civilno-vojni odnosi, demokratska i civilna kontrola, subjektivna civilna kontrola, politizacija.*

Uvod

Vojska je u Srbiji često igrala ključnu ulogu u oblikovanju državnog i društvenog života. Ovaj rad nastoji da da odgovor na pitanje u kojoj meri su ti civilno-vojni odnosi u Srbiji danas demokratski, odnosno u kojoj meri postoji i kako se implementira demokratska i civilna kontrola oružanih snaga.

Nakon kraja Hladnog rata dolazi do procesa disolucije Socijalističke federativne Republike Jugoslavije i u tom procesu je Jugoslovenska narodna armija težila da očuva jedinstvo države (Ejdus 2020, 7). Uloga vojske se potom menjala, a 5. oktobra 2000. godine kada je na hiljade ljudi protestovalo, Slobodan Milošević je naredio Vojsci Srbije i jedinici za specijalne operacije (JSO) da uguše proteste, ali su se oni oglušili o tu naredbu (Ibid. 9). Nakon 5. oktobra dolazi do demokratskih promena i javlja se potreba za reformom sektora bezbednosti generalno, ali i do redefinisavanja civilno-vojnih odnosa i uspostavljanja demokratske i civilne kontrole. U narednom delu definišaću relevantne koncepte i dati analitički okvir kroz čiju primenu ću analizirati demokratsku i civilnu kontrolu oružanih snaga u Srbiji.

Koncept demokratske i civilne kontrole oružanih snaga

Pre nego što budem predstavio konkretan teorijski okvir koji ću koristiti za analizu demokratske i civilne kontrole oružanih snaga u Srbiji, pozabaviću se definisanjem različitih pojmova koji se koriste u literaturi o datoj temi kako ne bi došlo do zabune.

Prvo ću se pozabaviti konceptom civilno-vojnih odnosa. Civilno-vojni odnosi obuhvataju sve aspekte odnosa između vojske (shvaćene kao socijalne, ekonomske i političke institucije) i društva. Ključna komponenta civilno-vojnih odnosa jeste funkcija vojnog sektora u politici i njegov odnos prema obrascima političke moći u društvu (Edmunds and Forster 2002, 6). Semjuel Hantington (Samuel P. Huntington) na civilno-vojne odnose gleda kao na vid politike nacionalne bezbednosti. On ističe kako su vojne institucije pod dvostrukim pritiskom: pod pritiskom funkcionalnog imperativa koji se odnosi na pretnje po bezbednost društva i pod prisikom javnog imperativa koji proizilazi iz ideologija i društvenih institucija. U odnosu

¹ Student osnovnih akademskih studija, Fakulteta političkih nauka, Univerziteta u Beogradu.

oficirskog kora prema državi sukob između funkcionalnih i javnih pritisaka dolazi u prvi plan (Huntington 1957, 1-3).

Koti, Edmunds i Forster su u svojoj knjizi *Democratic Control of the Military in Postcommunist Europe: Guarding the Guards* (2002) napravili sintezu stavova različitih autora o tome koji su elementi efektivne demokratske kontrole oružanih snaga:

- ustavna, zakonska i/ili institucionalna ograničenja koja zabranjuju uključivanje vojnog sektora kao institucije u domaću politiku;
- jasan lanac komande za oružane snage, sa demokratski izabranim liderima na njegovom čelu;
- civilni ministar odbrane i Ministarstvo odbrane koje delimično čine civili (posebno na višim nivoima i ključnim mestima za donošenje politika);
- podređenost Generalštaba Ministarstvu odbrane;
- određena transparentnost u vezi sa vojnim budžetom (Cottey, Edmunds and Forster 2002, 7).

Teorijski okvir za analizu demokratske i civilne kontrole oružanih snaga u Srbiji

Kako bih prikazao stanje demokratske i civilne kontrole u Srbiji korišću se teorijama dvojice autora koji su se bavili ovom temom u različitim vremenskim periodima i na različiti način. Prvo ću predstaviti teoriju koju ću uzimati u obzir kroz analizu stanja demokratske i civilne kontrole u Srbiji, dok će druga teorija predstavljati konkretan teorijski okvir sa različitim parametrima koji se mogu primeniti u slučaju Srbije.

Prvu teoriju je razradio Semjuel Huntington u svojoj knjizi *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil–Military Relations*, koja je prvi put objavljena 1957. godine i predstavlja jedno od najznačajnijih dela koja se bave civilno-vojnim odnosima. Huntington piše kako civilna kontrola kao koncept treba da obuhvati odnose moći između civilnih i vojnih grupa i da je njen cilj da se umanjí moć vojske. Postoje dve vrste civilne kontrole: subjektivna i objektivna. Subjektivna civilna kontrola predstavlja „ustupavljanje maksimalne civilne moći” (Huntington 2004, 89). Odnosi moći kod subjektivne civilne kontrole su takvi da civilne vlasti maksimiziraju svoju moć u odnosu na vojnu moć koja se umanjuje. Huntington piše kako maksimiziranje civilne moći uvek znači uvećavanje moći određene civilne grupe ili grupa, zbog toga što postoje više različitih civilnih grupa sa suprotstavljenim interesima. Dakle, subjektivna kontrola uključuje i odnos moći između različitih grupa, predstavljajući partikularne interese najmoćnije grupe (Ibid. 89-90). Objektivna civilna kontrola je suprotna subjektivnoj i pretpostavlja maksimizaciju vojnog profesionalizma. Kao što sam već istakao, cilj civilne kontrole je smanjenje vojne moći, a objektivna civilna kontrola ovaj cilj postiže profesionalizacijom vojske, čineći je politički neutralnom i nezavisnom. Objektivna civilna kontrola je retkost čak i u nekim savremenim demokratijama jer se ona uzdiže iznad politike koja partikularne interese često predstavlja kao opšte. Subjektivna kontrola dovodi do toga da se u vojnom sektoru reflektuje država koja daje civilna obeležja vojnom sektoru i utiče na profesionalnu autonomiju vojske. Kod objektivne kontrole se cilj umanjenja vojne moći postiže profesionalizacijom vojske i tako ona postaje autonomna sfera i oruđe države (Huntington 2004, 92-94).

Analitički okvir koji ću koristiti zasnovan je na okviru koji je predstavio je Zdeněk Kříž u svom radu, analizirajući civilno-vojne odnose u Češkoj. Pomenuti autor je u svojoj analizi koristio pet parametara (Kříž 2010), a ja ću ih blago modifikovati za potrebe ovog rada. Parametri koje ću koristiti su sledeći: (1) ustavni i zakonski okvir za demokratsku i civilnu kontrolu oružanih snaga; (2) institucionalni okvir demokratske i civilne kontrole; (3) svakodnevni odnosi između vojske i političkih elita; (4) karakter vojske i poverenje građana

prema vojsci. Grupa autora (Rokvić, Jeftić, Ivaniš 2012) su u svom radu koristili sličan modifikovani analitički okvir pomenutog autora.

Ustavni i zakonski okvir za demokratsku i civilnu kontrolu oružanih snaga

Do ustavnog regulisanja demokratske i civilne kontrole oružanih snaga je prvi put došlo 2003. godine, usvajanjem Ustavne povelje državne zajednice Srbije i Crne Gore (2003, član 18). Nakon disolucije zajedničke države i obnove državnosti Srbije, usvojen je Ustav Republike Srbije, u kome je napisano: „Vojska Srbije se nalazi pod demokratskom i civilnom kontrolom” (Ustav RS 2006, član 141).

Dva ključna zakona koji predstavljaju okvir za demokratsku i civilnu kontrolu oružanih snaga su Zakon o odbrani i Zakon o Vojsci Srbije iz 2007. godine. Zakon o odbrani definiše da demokratska i civilna kontrola Vojske Srbije posebno obuhvata: „kontrolu upotrebe i razvoja Vojske Srbije, internu i eksternu kontrolu troškova za vojne potrebe, praćenje stanja i obaveštavanja javnosti o stanju priprema Vojske Srbije, obezbeđenje slobodnog pristupa informacijama od javnog značaja i utvrđivanje odgovornosti za vršenje vojnih dužnosti u skladu sa zakonom” (Zakon o odbrani 2007, član 4). Ovaj zakon definiše nadležnosti državnih organa u oblasti odbrane, o čemu će biti reči u narednom delu. Zakon o Vojsci Srbije (2007, član 29) određuje da demokratsku i civilnu kontrolu Vojske Srbije vrše: Narodna skupština, Zaštitnik građana i drugi državni organi u skladu sa svojim nadležnostima, građani i javnost.

Narodna skupština je 2009. godine usvojila sledeće zakone: Zakon o vojnobezbednosnoj agenciji i vojnoobaveštajnoj agenciji, Zakon o vojnoj, materijalnoj i radnoj obavezi, Zakon o civilnoj službi (Rokvić, Jeftić i Ivaniš 2012, 682). Pored pomenutih zakona Narodna skupština je 2019. godine usvojila Strategiju nacionalne bezbednosti Republike Srbije i Strategiju odbrane Republike Srbije, čime je pravni okvir za funkcionisanje demokratske i civilne kontrole bio završen i u formalnom smislu je dovoljan za adekvatno vršenje kontrole.

Institucionalni okvir demokratske i civilne kontrole

U ovom delu analiziraću ulogu organa zakonodavne i izvršne grane vlasti u kontroli oružanih snaga, a potom i ulogu nezavisnih državnih organa. Narodna skupština donosi zakone i druga opšta akta u oblasti odbrane i ostvaruje demokratsku i civilnu kontrolu Vojske Srbije. Ona odlučuje o ratu i miru i proglašava ratno i vanredno stanje I odlučuje o upotrebi Vojske Srbije van granica Republike Srbije. Takođe, Narodna skupština donosi zakone o potvrđivanju međunarodnih ugovora u oblasti odbrane i vojne saradnje i vrši druge poslove određene zakonom (Zakon o odbrani 2007, član 9). Uzimajući u obzir i nadležnost Narodne skupštine u pogledu kontrole budžeta, možemo zaključiti da su formalni uslovi za efikasnu kontrolu ispunjeni, ali postoje određeni problemi u praksi. Odbor za odbranu i unutrašnje poslove kao glavni instrument kontrole sistema odbrane retko koristi svoje nadležnosti u potpunosti. (Rokvić, Jeftić i Ivaniš 2012, 680-681). Situacija se pogoršala nakon dolaska Srpske napredne stranke na vlast koja je u velikoj meri umanjila kapacitete Narodne skupštine za demokratsku kontrolu. Brojni zakoni se usvajaju putem hitnih procedura, a postoje i različite opstrukcije u radu kao što su taktika filibaster i odbijanje izdavanja bezbednosnih sertifikata poslanicima opozicije (Ejdus 2020, 12).

Izvršna grana vlasti sastoji se od predsednika i Vlade Republike Srbije. Predsednik Republike komanduje Vojskom Srbije i podnosi zajedno s Vladom Narodnoj skupštini predlog za proglašenje ratnog i vanrednog stanja. Predsednik postavlja i razrešava načelnika Generalštaba Vojske Srbije, uz mišljenje ministra odbrane i vrši druge poslove u oblasti odbrane (Zakon o odbrani 2007, član 11). Vlada utvrđuje i vodi politiku odbrane, predlaže i izvršava zakone i opšta akta Narodne skupštine koja se odnose na odbranu. Ona predlaže Narodnoj

skupštini donošenje zakona o potvrđivanju međunarodnih ugovora iz oblasti odbrane i vojne saradnje i podnosi Narodnoj skupštini zajedno s predsednikom Republike predlog za proglašenje ratnog i vanrednog stanja, a vrši i druge poslove u skladu sa zakonom (Zakon o odbrani 2007, član 12). U sistemu izvršne vlasti, Ministarstvo odbrane je institucija koja se bavi sektorom odbrane i ima nadležnosti koje se odnose na civilnu kontrolu oružanih snaga. Nakon petooktobarske revolucije i demokratskih promena u Srbiji došlo je do bitne promene u strukturi ministarstva, između ostalog je odlučeno da ministar odbrane bude civil i time je ispunjeno jedan od bitnih elemenata efektivne kontrole koje sam naveo u prvom delu. Ministarstvo odbrane je dužno da informiše javnost o svojim aktivnostima i radu putem medija i dužno je da olakša javnu raspravu o izradi zakonskih akata koji se odnose na odbranu (Rokvić, Jeftić i Ivaniš 2012, 680).

Ustavom Republike Srbije (2006, član 138) i Zakonom o Zaštitniku građana iz 2005 godine je predviđena institucija Zaštitnik građana, koja je počela sa radom 2007. godine, a 2021. usvojen je novi zakon o ovoj instituciji (Zakon o Zaštitniku građana 2021). Njegova uloga u nadzoru nad oružanim snagama ostvaruje se u domenu očuvanja i zaštite prava, kao i u procesu nadzora nad zakonitošću i redovnošću aktivnosti Ministarstva odbrane (Rokvić, Jeftić i Ivaniš 2012, 686). Zaštitnik građana je u 2022. godini razmatrao 18 predmeta koja su se odnosila na oblast odbrane (Zaštitnik građana 2023). Međutim, postoje dobri primeri koji ukazuju na to da aktuelne vlasti onemogućavaju demokratsku kontrolu sektora bezbednosti, uključujući i vojsku. Prorežimski mediji su započeli oštru kampanju protiv bivšeg Zaštitnika građana Saše Jankovića, nakon što je pokrenuo istragu povodom incidenta na Paradi ponosa 2014. godine u kome su učestvovala „Kobre”. Bivši Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka ličnosti Rodoljub Šabić je izjavio da su pritisci na njega nakon 2017. godine bili jači i direktniji nego za vreme prethodne vlasti. Ministarstvo odbrane je često odbijalo da dostavi potrebna dokumenta Povereniku (Ejdus 2020, 12).

Svakodnevni odnosi između vojske i političkih elita

U ovom delu baviću se odnosima moći između civilnog i vojnog sektora i razmotriću da li je i u kojoj meri civilna kontrola u Republici Srbiji subjektivna odnosno objektivna. Da bi u zadovoljavajućoj meri odgovorio na ovaj zadatak, kroz različite primere ću utvrditi da li dolazi do mešanja vojske u politiku i da li dolazi do mešanja civilnih vlasti u operativnu autonomiju vojske. Ovaj i naredni deo su takođe značajni kako bi razumeli funkcionisanje demokratske i civilne kontrole oružanih snaga (ali i vojske u širem značenju) u praksi.

Jedno od tri načela civilne kontrole vojske koje Miroslav Hadžić navodi u svom radu je depolitizacija i minimalizacija mešanja vojske u politiku i političke intervencije u stručna vojna pitanja (Hadžić 2012, 20). Prvi deo ovog načela depolitizaciji i minimalizaciji mešanja vojske u politiku je stavljen na test 2008. godine kada je u jednom intervjuu načelnik Generalštaba Vojske Srbije Zdravko Ponoš verbalno napao Ministarstvo odbrane zbog zastoja u reformi vojske. Ponoš je tom prilikom optužio ministra odbrane za nekompetenciju, neodgovornost, nesposobnost i aroganciju (Mihajlović 2008). Odbor za odbranu i bezbednost Narodne skupštine je zaključio da ovaj čin dovodi u pitanje ustavom i zakonom propisanu civilnu kontrolu vojske (B92 2008). Tadašnji predsednik Srbije Boris Tadić je nakon toga razrešio Zdravka Ponoša sa mesta načelnika Generalštaba Vojske Srbije (B92 2008).

Kao jedan od organa koji se bavi demokratskom i civilnom kontrolom oružanih snaga, Zaštitnik građana je na otvorenoj sednici Odbora za kontrolu službi bezbednosti, održanoj 28.1.2015. godine, izneo dokaze u prilog tvrdnji da je Vojnobezbednosna agencija (VBA) preduzimala postupke i mere za tajno prikupljanje podataka prema pojedinim članovima stranaka. Na pomenutoj sednici, tadašnji ministar odbrane Bratislav Gašić je potvrdio autentičnost dokumenata koje je Zaštitnik predstavio, a koji dokazuju nezakonite aktivnosti

kojima se VBA bavila (Zaštitnik građana 2016, 273). U ovom slučaju u pitanju je efikasna demokratska i civilna kontrola, ali je problem u mešanju jedne od dve vojne službi bezbednosti u politička pitanja i to bez zakonske osnove.

Ono što se takođe može okarakterisati kao mešanje vojske u politiku jeste prisustvo generala Vojske Srbije Gorana Momčilovića, Mihaila Zogovića i Bobana Đorovića na kontramitingu Srpske napredne stranke maja 2023. godine iako po Zakonu o Vojsci Srbije ne bi smeli da odlaze na političke skupove (Milenković 2023).

Drugi deo Hadžićevog načela (Hadžić 2012, 20) o minimalizaciji političke intervencije u stručna vojna pitanja je doveden u pitanje u brojnim primerima poslednjih godina, a samim tim dolazi i do sve većeg udaljavanja od objektivne demokratske i civilne kontrole kao ideala. Primer toga je naveo profesor Filip Ejodus na predavanju održanom na Fakultetu političkih nauka 8.11.2023. godine, a odnosio se na to da je ministar odbrane određivao vreme održavanja vojne vežbe na Pasuljanskim livadama i na taj način se mešao u operativnu autonomiju vojske i vojnog kadra. Ovo predstavlja jedan od primera upravljanja vojskom od strane političkih elita i predstavlja oblik subjektivne civilne kontrole. Primer kršenja autonomije vojske sa tragičnim posledicama dogodio se u martu 2015. godine kada je došlo do pada vojnog helikoptera na aerodromu Surčin i tom prilikom je stradalo 7 osoba. Tim helikopterom je hitno prevoženo dete na lečenje u Beogradu. Ova nesreća je posledica političke naredbe da helikopter sleti uprkos gustoj magli u Surčinu i došlo je do kršenja uobičajenog lanca komande. Motivacija iza ovakve odluke je bila želja političara da iskoriste priliku da iskoriste sletanje za fotografisanje (Ejodus 2020, 11).

Nakon 2020. godine i pandemije sve su češći primeri politizacije i partifikacije vojske i još dalje kretanje od objektivne civilne kontrole. Profesor Ejodus je na svom predavanju 8.11.2023. govorio o tome kako je već trećeg dana od proglašenja vanrednog stanja vojska se kretala Knez Mihailovom, što on smatra da je klasičan primer „bezbednosnog teatra” koji podrazumeva povećavaju subjektivnu bez povećanja objektivne bezbednosti građana (Ejodus 2017, 34). Primer politizacije vojske je kada je ona upotrebljena 16.5.2020. godine za obezbeđivanje prihvatnog centra za migrante u Šidu. Vojska nema zakonske ingerencije, znanja ni veštine za ovakvu vrstu krize, a tamo su se dešavali manji incidenti koji su objektivno posmatrano mogli biti sanirani od strane pripadnika Ministarstva unutrašnjih poslova (Bonić 2021). Ovo je još jedan primer „bezbednosnog teatra” i politizacije Vojske Srbije.

Karakter vojske poverenje građana prema vojsci

Obavezno služenje vojnog roka u Srbiji ukinuto je 2010. godine usvajanjem odluke od strane Narodne skupštine. Tom prilikom je konstatovano da će Srbija imati manju, ali efikasniju profesionalnu vojsku (Zorić 2010). Kada razmatramo karakter vojske bitno je uzeti u obzir rodnu i etničku reprezentativnost. Što se rodne reprezentativnosti tiče u Vojnoj akademiji se na školovanju nalazi 34% kadetkinja. Uzimajući u obzir činjenicu da je tek 2007. godine omogućeno pripadnicama ženskog roda da upisuju vojne škole, zastupljenost žena u stalnom sastavu vojske Srbije i na rukovodećim mestima u vojsci još uvek nije visoka. Među oficirima žene su zastupljene sa 9%, među podoficirima sa 3% i među profesionalnim vojnicima sa 17%. Na rukovodećim pozicijama žene su zastupljene sa oko 10% (RTS 2022). Prema rečima ministra odbrane 2011. godine u Vojsci Srbije zastupljeni su pripadnici svih nacionalnih manjina (Rokvić, Jeftić, Ivaniš 2012, 685).

Što se poverenja građana u vojsku tiče, tradicionalno je to institucija u koju građani Republike Srbije imaju najviše poverenja. Analiza Beogradskog centra za bezbednosnu politiku iz 2020. pokazuje da su se građani po pitanju poverenja u vojsku izjasnili na sledeći način: potpuno verujem- 29,1%; verujem- 29,2%; donekle veujem 21,4%; verujem malo- 10,09%; ne verujem uopšte- 9,4% (BCBP 2020, 4).

Zaključak

Na osnovu datih analitičkih okvira i po parametrima koje sam izložio u ovom radu, mogu zaključiti da je Srbija prvu generaciju reformi sektora bezbednosti uspešno završila uspostavljanjem ustavnog, zakonskog i institucionalnog okvira za demokratsku i civilnu kontrolu. Međutim, svedoci smo toga da Srbija ima poteškoće sa sprovođenjem druge generacije reformi sektora bezbednosti, odnosno demokratska i civilna kontrola se teže implementira (Rokvić, Jeftić i Ivaniš 2012, 688). Ovaj trend je naročito uočljiv u periodu nakon 2013. godine kada postajemo svedoci procesa dedemokratizacije u Srbiji. Mogu zaključiti da institucije u Republici Srbiji imaju formalne nadležnosti da kontrolišu oružane snage, ali da mnoge institucije svoje nadležnosti ne koriste u dovoljnoj meri (primer su odbori u Narodnoj skupštini), kao i da su određene institucije izložene pritiscima i opstrukcijama od strane vladajuće partije.

Još jedan zaključak koji se može izvući na osnovu napisanog je da u poslednjih 15 godina vojni sektor u Srbiji u dobroj meri politički neutralan (sa izuzetkom pomenutog sukoba između Ponoša i Šutanovca i bliskim odnosima pojedinih generala sa režimskom strankom) i profesionalan, ali da se civilno-vojni odnosi kreću u jednom suprotnom pravcu. Civilna kontrola oružanih snaga u Srbiji je u ogromnoj meri subjektivna i kao što smo videli često podrazumeva politizaciju i partifikaciju vojske, koja samim tim služi partikularnim interesima. Uzimajući u obzir ove činjenice javlja se potreba za doslednim sprovođenjem druge generacije reformi sektora bezbednosti i kretanjem od formalne ka suštinskoj i objektivnoj civilnoj kontroli.

Bibliografija:

- BCBP [Beogradski Centar za Bezbednosnu Politiku]. 2020. Poverenje građana Srbije u bezbednosne i pravosudne institucije. Pristupljeno 28. novembar 2023. <https://bezbednost.org/publikacija/poverenje-gradjana-srbije-u-bezbednosne-i-pravosudne-institucije-bezbednosni-barometar-na-zapadnom-balkanu/>.
- Bonić, Nikolina. 2021. „Odnos prema migrantima u opštini Šid”. Defende.rs. Pristupljeno 16. novembar 2023. <https://defende.rs/odnos-prema-migrantima-u-opstini-sid/>
- B92. 2008. „Tadić: Situacija pod kontrolom”. Pristupljeno 1. decembar 2023. https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2008&mm=12&dd=25&nav_category=11&nav_id=336222.
- B92. 2008. „Smenjen Zdravko Ponoš”. Pristupljeno 22. novembar 2023. https://www.b92.net/info/komentari.php?nav_id=336976.
- Edmunds, Cottey, Edmunds, Timothy and Forster, Anthony. 2002. *Democratic Control of the Military in Postcommunist Europe: Guarding the Guards*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ejdus, Filip. 2017. *Međunaronda bezbednost: Teorije, sektori i nivoi*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Ejdus, Filip. 2020. *Serbia's Civil-Military Relation*. Oxford: Oxford University Press.
- Hadžić, Miroslav. 2012. „Civilno-vojni odnosi i načela civilne kontrole vojske”. U: *Civilna kontrola vojske i policije*, uredio Miroslav Hadžić, 5-31. Beograd: Centar za civilno-vojne odnose.
- Hantington, Semjuel P. 2004. *Vojnik i država: Teorija i politika civilno-vojnih odnosa*. Beograd: Centar za studije Jugoistočne Evrope.

- Huntington, Samuel P. 1957. *The soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Kříž, Zdeněk. 2010. „Army and Politics in the Czech Republic: Twenty Years after the Velvet Revolution”. *Armed Forces & Society*. 36(4): 627-646.
- Mihajlović, Branka. 2008. „Politički, a ne ‘vojni’ sukob”. Radio slobodna Evropa. Pristupljeno 23. novembar 2023. <https://www.slobodnaevropa.org/a/1363344.html>.
- Milenković, Mirjana R. 2023. „Kratok je put od zabrane napredovanja do uvaženog člana naprednjačke porodice: Ko je general Predrag Bandić, novi član SNS?”. *Danas*. Pristupljeno 15. decembar 2023. <https://www.danas.rs/vesti/politika/novi-clan-sns-predrag-bandic-biografija/>.
- RTS, Dozvolite. 2022. „Rodna ravnopravnost u Vojsci Srbije”. Objavljeno 18. decembra 2020. YouTube video, 8:15 min. Pristupljeno 16. decembra 2023. https://www.youtube.com/watch?v=y4FYGuGWgOs&ab_channel=RTSemisijaDozvolite-Zvani%C4%8Dnikanal.
- Rokvić, Vanja, Jeftić, Zoran i Ivaniš, Željko. 2012. „Civil–Military Relations and Democratic Control over the Armed Forces in the Republic of Serbia”. *Armed Forces & Society* 39(4): 675-694.
- Ustavna povelja Državne zajednice Srbija i Crna Gora. 2003. ("Sl. list SCG", br. 1/2003 i 26/2005 - Amandmani I-III)
- Ustav Republike Srbije. 2006. ("Sl. glasnik RS", br. 98/2006 i 115/2021)
- Zakon o odbrani. 2007. („Службени гласник РС“, бр. 116 од 11. децембра 2007, 88 од 28. октобра 2009, 88 од 28. октобра 2009 - др. закон, 104 од 16. децембра 2009 - др. закон, 10 од 29. јануара 2015, 36 од 10. маја 2018).
- Zakon o Vojsci Srbije. 2007. ("Sl. glasnik RS", br. 116/2007, 88/2009, 101/2010 - dr. zakon, 10/2015, 88/2015 - odluka US, 36/2018, 94/2019 i 74/2021 - odluka US).
- Zakon o Zaštitniku građana. 2021. ("Sl. glasnik RS", br. 105/2021).
- Zaštitnik građana. 2016. *Redovan godišnji izveštaj Zaštitnika građana za 2015. godinu*. Ombudsman. Pristupljeno 16. decembar 2023. <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/5555/Godisnji%20izvestaj%20Zastitnika%20gradjana%20za%202015.pdf>.
- Zorić, Ognjen. 2010. „Vojni rok ukinut, Srbija dobija moderniju vojsku”. Radio slobodna Evropa. Pristupljeno 23. decembar 2023. https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija_vojska_profesionalizacija/2249314.html.

DEMOCRATIC AND CIVILIAN CONTROL OF THE ARMED FORCES: THE CASE OF SERBIA

Abstract: *This paper analyzes democratic and civilian control over the armed forces in Serbia, investigating the dynamics of civil-military relations and the role of the military in social and political life. The theoretical framework for the analysis includes the concepts of civil-military relations and democratic and civil control, with special reference to the theory of Samuel Huntington. The analysis is carried out through four parameters: constitutional and legal framework, institutional framework, everyday relations between the army and political elites and the character of the army and citizens' trust in the army. It was found that Serbia has formal mechanisms for democratic control, but faces challenges in practice, including the politicization of the military and the lack of consistent objective control.*

Keywords: *civil-military relations, democratic and civilian control, subjective civilian control, politicization.*

UTICAJ RATA U UKRAJINI NA EVROPSKU ENERGETSKU BEZBEDNOST

Jana ILIEVA¹

Nakon izbijanja rata u Ukrajini, Evropska unija se suočila sa značajnim promenama u svojoj energetskej politici usled geopolitičkih nemira i promenljivih tržišnih uslova. Istorijski gledano, cene nafte su tesno povezane sa političkim tenzijama, a nedavni sukob između Rusije i Ukrajine je značajno uticao na političku stabilnost Evrope. Ovaj sukob doveo je do zahteva EU da Rusija odmah i bezuslovno povuče svoje snage iz Ukrajine, istovremeno se obavezavajući da postepeno smanji zavisnost od ruskog gasa, nafte i uglja. Snabdevanje gasom iz Rusije duž većine cevovodnih ruta dramatično je usporilo, a Severni tok 1 i 2 su bili sabotazom onеспosobljeni. To je rezultiralo padom uvoza ruskog gasa u EU u značajnom procentu u trećem kvartalu 2022. godine. Prema Kvartalnom izveštaju Evropske komisije o evropskim gasnim tržištima, uvoz ruskog gasa putem cevovoda opao je za 74% u trećem kvartalu 2022. godine – kroz Belorusiju za 96%, preko Nord Streama 1 za 85%, preko Ukrajine za 63%, jedino se povećao putem Turk Streama za 21%.⁵ Pad u obimu isporuka i u ceni ruske nafte tokom 2023. godine smanjivao je izvozne prihode Ruske Federacije za 180 miliona evra dnevno. Umesto Evropske Unije, Japan je postao najveći uvoznik tečnog prirodnog gasa iz Rusije, dok su Kina, Južna Koreja, Turska, Indija i Japan postali najveći uvoznici uglja. Versajska deklaracija od strane 27 lidera država ili vlada članica EU, usvojena dve nedelje nakon invazije, zahtevala je od Rusije da 'odmah i bezuslovno' povuče svoje snage iz Ukrajine. Takođe je objavljeno da će se postepeno smanjivati zavisnost EU od ruskog gasa, nafte i uglja, te je ovom deklaracijom EU pozvala na diverzifikaciju snabdevanja energijom, povećanje skladištenja gasa, ubrzanje razvoja obnovljivih izvora energije, kao i unapređenje energetske efikasnosti. Komisija je predložila I plan REPowerEU, koji je pozvao na drastično smanjenje energetske zavisnosti EU od Rusije. Rezultat ovih napora jeste činjenica da je u maju 2023. godine, prvi put u istoriji, EU proizvela više električne energije iz vetra i sunčeve energije nego iz fosilnih goriva.

Evropska Unija se trudi da razvije strategije za diverzifikaciju snabdevanja gasom, usredsređujući se na pouzdane snabdevače LNG-a (tečni prirodni gas) poput SAD-a, Norveške i Katara. Ipak, istovremeno se suočava s potrebom da uskladi dugoročne energetske obaveze s ciljem dekarbonizacije ekonomije do 2050. godine, što dodatno komplikuje odluke o snabdevanju energijom. Da bi se nosila sa smanjenim uvozom gasa, EU je brzo razvila novu infrastrukturu za tečni prirodni gas (LNG), uključujući Nemačku koja je otvorila nekoliko FSRU-ova (plutajućih terminala za regasifikaciju tečnog prirodnog gasa) i svoj drugi terminal za tečni prirodni gas. Ipak, iako LNG može pružiti alternativu u snabdevanju gasom, i dalje postoji ranjivost EU na tržišne restrikcije, visoke cene i zavisnost od snabdevanja iz trećih zemalja. Sve ovo nagoveštava da je EU suočena sa izazovima u održavanju stabilnosti u snabdevanju energijom, posebno u svetlu geopolitičkih promena i potrebe za održivom energetske transformacijom. Ovaj opsežan kontekst energetske politike EU, posebno u vezi s prirodnim gasom, jasno oslikava ključne izazove i dinamiku koja oblikuje bezbednost snabdevanja i geopolitičke odnose unutar Unije. Napetost između potrebe za sigurnim snabdevanjem i tranzicije ka održivim izvorima energije stavlja EU u kompleksan položaj. Sve ovo nagoveštava da je EU suočena sa izazovima u održavanju stabilnosti u snabdevanju energijom, posebno u svetlu geopolitičkih promena i potrebe za održivom energetske transformacijom.

¹ Student osnovnih akademskih studija, Fakulteta političkih nauka, Univerziteta u Beogradu.

transformacijom. Ove promene reflektuju potrebu za dugoročnom strategijom u upravljanju energetsom sigurnošću EU, istovremeno se suočavajući sa realnostima tržišnih oscilacija, geopolitičkih napetosti i klimatskih ciljeva. U 2023. godini, EU će morati da pređe sa režima odgovora na krize na dugoročnu viziju kako želi da upravlja svojom energetsom sigurnošću – od trke do maratona. To uključuje snabdevanje sirovinama, proizvodnju obnovljivih izvora energije, povećane međusobne veze i budućnost zajedničke nabavke energije. Visoka inflacija i rastući troškovi kapitala mogli bi otežati pokretanje novih investicija u obnovljive izvore energije, a EU je i dalje daleko od ispunjenja svojih ciljeva.

Međutim, postoje brojna mišljenja da izgradnja fiksne infrastrukture predviđene LNG Zakonom o ubrzanju nije potrebna ni sa energetske ni sa klimatskog aspekta. To je zaključak većine studija različitih institucija, poput Instituta za energetske ekonomiku Univerziteta u Kelnu, New Climate Institute i DIW Berlin. U prvima mesecima rata nakon 24. februara 2022, postojala je dinamika koju je gasna industrija iskoristila da podnese zahteve za projektima koji bi se prostirali na oko 30 milijardi kubnih metara. S druge strane, procene pokazuju da će upotreba tečnog gasa biti uglavnom suvišna do kraja ove decenije. Dalja ekspanzija infrastrukture stoga mora biti smatrana zastarelom. Poreski obveznici i ekonomije država bi dalje bili opterećeni zaključenim ugovorima o snabdevanju.

Postojala je značajna zabrinutost za zimu 2023-2024, posebno ako bi hladnije vreme i potpuno prekidanje snabdevanja gasom iz Rusije mogli otežati postizanje punog solidariteta i izbegavanje potrošačkih ograničenja. Ipak, strahovani nedostatak gasa se nije dogodio. Cene gasa su se stabilizovale kako u Nemačkoj tako i u Evropi. I industrijski sektor i domaćinstva su se pokazali veoma elastičnim po pitanju cene, što znači da su iskoristili značajan potencijal efikasnosti i smanjili potrošnju za oko 14 procenata u 2022. Fabrički kvarovi i hladne noći se nisu dogodili. I dolazeća zima 2023/24 će takođe biti bez značajnijih napetosti: S obzirom na dovoljne isporuke gasa i puno skladištenje, nije predvidljiv nedostatak gasa.

Kritičari zelene tranzicije zaključuju da je možda Zelena agenda pomogla EU da prebrodi oluju nedavne energetske krize, ali da se štetne emisije ne smanjuju dovoljno brzo kako bi se ispunili klimatski ciljevi EU. Ukupno gledano, nivo napretka država članica u poslednjim godinama značajno zaostaje za naporima koji su potrebni tokom narednih decenija kako bi se ispunili srednjoročni i dugoročni klimatski ciljevi EU. Tempo smanjenja emisija treba ubrzati gotovo trostruko u odnosu na prosečno godišnje smanjenje postignuto tokom poslednje decenije.